

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav románských studií

Bakalářská práce

Eliška Luhanová

Rod mužský a ženský v italštině: nejen gramatická kategorie

Masculine and feminine gender in Italian: not only grammatical category

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Jiří Špaček

Praha 2011

Prohlášení autorky

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny využití prameny a literaturu.

Eliška Luhanová

Ráda bych poděkovala mému školiteli Mgr. Jiřímu Špačkovi za jeho podnětné rady a vstřícnost, ale také za to, že mi umožnil přístup k literatuře a materiálům nutným ke zpracování práce.

Mé poděkování si zaslouží celý učitelský sbor italianistky, za jejich vstřícnost a lidské jednání s námi studenty po celou dobu studia.

Ráda bych zmínila konkrétně dott. Alberta Borghiho. Právě jemu jsem vděčná za jeho přednášky, které mě inspirovaly k volbě tohoto tématu a dále pak za jeho pomoc při získávání italských zdrojů. V neposlední řadě děkuji také Mgr. Pavlu Štichauerovi, PhD. za jeho lingvistické přednášky a semináře a za jeho neúnavnou ochotu kdykoliv pomoci.

Na samý závěr mé dík patří mé rodině a přátelům, kteří mě během studia podporovali.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Teoretická část.....	9
2.1 Historie a vývoj fenoménu	9
2.2 Alma Sabatini a její dílo.....	11
2.2.1 Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana	11
2.2.2 Bezprostřední reakce na Almu Sabatini	16
3. Praktická část	20
3.1 Úvod do studia činitelských jmen	20
3.2 Koncovky a sufixy	22
3.2.2 Koncovky	22
3.2.2.1 Slova zakončená na -O.....	22
3.2.2.2 Slova zakončená na -A.....	23
3.2.2.3 Slova zakončená na -E	23
3.2.3 Suffixy	24
3.2.3.1 Suffix -TORE	24
3.2.3.2 Suffix -ANTE/ -ENTE	26
3.2.3.3 Suffix -ISTA.....	27
3.2.3.4 Suffix -AIO.....	27
3.2.3.5 Suffix -(I)ERE	28
3.2.3.6 Suffix -AIOLO	28
3.2.3.7 Suffix -SORE.....	29
3.3 Jiné případy činitelských jmen.....	29
3.3.1 Tvary feminin, které označují pouze muže	29
3.3.2 Maskulina.....	30
3.3.3 Maskulinum a modifikátor donna	30
3.3.4 Kompozita.....	31
3.3.5 Suffix -bile.....	31
3.3.6 Výpůjčky z jiných jazyků.....	31
3.4 Problematické případy	32
3.4.1 Část první – perspektiva slovníků	32
3.4.2 Část druhá - perspektiva korpusu	35
3.4.3 Část třetí: Alma Sabatini versus dnešní úzus	37
3.5 Závěr praktické části	38
4. Italiano e oltre: za rámec jazyka.....	39
4.1 Příspěvky z psycho- a sociolingvistiky	39
4.1.1 Sociolingvistika.....	39
4.1.2 Psycholingvistika	40
4.1.3 Propojení socio- a psycholingvistiky	40
4.1.4 Lingvistika, psyché a společnost.....	42
4.2 Politika(ření)	42
4.3 Nástin úlohy mass médií	45
4.4 Jazykový sexismus a školní prostředí	47
5. Závěr	52
6. Riassunto/Resumé	54
7. Literatura a prameny.....	61
8. Přílohy.....	63

1. Úvod

Téma

Tato práce se zabývá rodem mužským a ženským u činitelských jmen, která označují povolání, profese a tituly. Takto omezená skupina substantiv byla vybrána proto, že z hlediska gramatiky je kapitolou málo probádanou a zaslouží si více pozornosti. Jak ovšem název práce naznačuje, důvod tohoto výběru je třeba hledat i jinde. Problematika, která s těmito substantivy souvisí, je dnes předmětem mnoha diskuzí a veřejných projektů a dotýká se stále více společnosti a jejích mluvčích.

Na jedné straně je gramatika, psané normy a tradice a na straně druhé úzus, dynamický prvek, který tyto normy přepisuje. Pro lepší porozumění tématu je třeba tyto normy prostudovat a pokusit se v nich najít (ne)panující řád. Případy, které nejsou černobílé, bývají ty nejzajímavější a staly se hlavním předmětem výzkumu této práce.

Ta se tedy bude zabývat činitelskými jmény jako fenoménem jazykovým i mimojazykovým (společenským a psychologickým), který bývá často spojován s výrazem jazykový sexismus. Je to problém, se kterým se delší dobu potýká mnoho vyspělých evropských zemí.

V Itálii se „biblí“ tohoto fenoménu stalo dílo Almy Sabatini *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* z roku 1986. Rozhodně ovšem ne proto, že by bylo přijato jako „Písmo svaté“, ale protože se k němu lidé často vrací. Proto je mu i v této bakalářské práci věnována značná pozornost.

Praktická část

Alma Sabatini se pokusila zpracovat normy a doplnit existující slovník tím, že zaváděla jistá doporučení. Tato práce se zaměří především na jejich jazykovou stránku; etickým aspektům se budeme ještě dále věnovat v kapitole 4.

V praktické části se bude práce zabývat rodem činitelských jmen: bude sledovat, jak se z maskulin utváří odpovídající feminina. Dalo by se říci, že to není nijak těžký úkol. Existují gramatiky, normy a pravidla, pomocí kterých mechanicky převedeme jeden tvar do druhého. Samozřejmě mnoho substantiv je neproblematických, ale existují rovněž případy výrazů, které připouštějí několik variant. A právě na ně se zaměří analýza. Veškeré varianty

budou ověřeny pěti italskými výkladovými slovníky a práce se pokusí nalézt mezi nimi určité souvztažnosti.

Dále pak budou jednotlivé varianty ověřeny z hlediska frekvence výskytu v korpusu *La Repubblica*. Získaný materiál bude využit při konfrontaci s výše zmíněnými *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* a při identifikaci forem, které se po více než dvaceti letech ujaly.

Cíl práce

Základním cílem této práce je najít nejběžnější formy feminin a dále pak prostudovat veškeré ostatní varianty a pokusit se přijít na to, proč v konkurenci neobstály. K tomu poslouží zejména slovníky, které jsou okénkem do teorie. K získání praktičtějších informací poslouží korpus, který je ověří z hlediska jejich skutečného úzu.

Cílem druhým, ale rozhodně ne druhotným, je porovnat jednotlivé slovníky z hlediska jejich postoje vůči problematice jazykového sexismu, tj. zdali stále ještě upřednostňují formu maskulina také pro označení ženy, nebo se přiklánějí k neutrálnějším femininům.

Na samý závěr budou konfrontovány výsledky výzkumu s radami Almy Sabatini, což umožní zjistit, zda tyto poučky nechal stopu v myšlení italských mluvčích.

Během výzkumu občas vyvstanou otázky, na které žádná soudobá literatura, ani výzkum nedokážou poskytnout odpověď. Ani předložená bakalářská práce takové otázky nezodpovídá, bude se však pokoušet hledat alespoň částečná řešení mimo rámec jazyka.

2. Teoretická část

V úvodní části této práce si představíme počátky fenoménu přechylování činitelských jmen v Itálii. Stručně uvedeme jeho historii, kterou zakončíme v minulém století. Aktuálně se problémem budeme zabývat v následujících kapitolách: budeme ho studovat nejen z perspektivy jazykové, ale také společensko-kulturní.

Následně se zaměříme na významné dílo Almy Sabatini, *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* z roku 1986 (poté ještě 1987), který celou problematiku dostal do povědomí lidí a stal se v rámci celého fenoménu stěžejním dílem. Tato práce mu věnuje značný prostor, a proto je dobré si ho hned v úvodu představit.

V poslední části této kapitoly uvedeme významné práce dvou odborníků, kteří se vůči Almě Sabatini vymezili bezprostředně po vydání díla. Získáme tak možnost vidět vedle sebe více názorů, které se promítnou do praktické části této práce.

2.1 Historie a vývoj fenoménu

Každá evropská země s určitou kulturní úrovní se v dnešní době potýká s problémem, jaké jazykové prostředky použít, aby se ženě dostalo uznání v jejím titulování. Pochopitelně se tyto otázky nevynořily ze dne na den, ale muselo se pro ně utvořit podhoubí, ze kterého se postupně pěstovaly a utvářely.

Nejen v Itálii začíná celá situace v období po druhé světové válce. Roku 1948 byla vydána Všeobecná deklarace lidských práv (*Dichiarazione universale dei diritti umani*), ve které se poprvé ve velkém měřítku mluví o diskriminaci v mluvě.

Skutečný zlom nastává v 80. letech minulého století. Lidé se vzpamatovali z ran války, proběhly ekonomické a společenské změny a v západním světě se pomalu ale jistě dostává ke slovu ženské hnutí. Významný počín se udál roku 1975, kdy byl na konferenci v Mexiku schválen první akční světový program (*Programma d'azione mondiale*) a bylo vyhlášeno Desetiletí spojených národů pro ženy (1976-85)¹.

Nastává zhruba dvacetileté období, kdy Evropa mobilizuje své politické síly a zabývá se dopadem kulturního přenosu na společnost. Spekuluje se ve velké míře s termíny jako „sexismus“, „politicky korektní“ a začínají se spřádat strategie, jak se vyvarovat určitých jazykových prohřešků. Nastolují se reformy, zejména v oblasti školství

¹ SAPEGNO, M. S. (a cura di). *Che genere di lingua?*, Roma: Carocci, 2010, s. 17

a mass médií, organizují se kampaně, semináře a debaty, které sledují dopady kulturních a jazykových faktorů na socializaci jedinců.

Itálie drží krok s evropským kulturním kvasem a nezůstává pozadu. V období velkých diskuzí a reformních snah se v celé věci angažuje Alma Sabatini. Roku 1986 vydává svazek „*Il sessismo nella lingua italiana*“ obsahující „*Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana*“ (dále už jen *Raccomandazioni*), který byl ještě roku 1987 přetištěn pod vedením předsednictva vlády.

Po formální a obsahové stránce se nejedná o žádné veledílo: je to v podstatě útlý svazek, který je z velké části seznamem doporučení a zákazů, opatřený stručnou předmluvou a doslovem. Nicméně reakce a diskuze, které toto dílo vyvolalo, nabyly nebyvalých rozměrů. Podnítilo to vznik mnoha projektů, z nichž velmi významným byl například „POLITE“.

Tento projekt, který je zkratkou pro „*Pari opportunità e i libri di testo*“, se do povědomí veřejnosti dostal roku 1998. Čerpal ze zkušeností a názorů ze světové konference v Pekingu (1995) a mimo jiné přispěl k publikaci dvoudílného sborníku „*Saperi e libertà: maschile e femminile nei libri, nella scuola, nella vita*“. Jak už sám název projektu říká, zabýval se otázkou lingvisticko-spoolečenskou. Všimá si gramatického rodu jakožto kategorie týkající se nejen pravidel a norem jazyka, ale především jako fenoménu spjatého s rovnými příležitostmi ve společnosti a životě vůbec.

Čím byl tento projekt vlastně tak významný? Jednak proto, že vyšel z iniciativy vydavatelů a byl tudíž podložen výzkumy tištěného slova, a také proto, že významně zasáhl do politiky a zaměřil se na genderovou rozdílnost ve školním prostředí. V rámci projektu mnozí z těchto vydavatelů podepsali *Codice di autoregolamentazione*, prohlášení, kterým se zavázali, že budou sledovat způsob vyjadřování publikovaných autorů, aby žádnému z pohlaví neodpírali jeho svobodu².

Veškerá tato opatření pochopitelně neunikla četným kritikám, ale byla to další snaha, která vyvolala ohlasy. Rozvířilo to zatuchlou mentalitu a lidé začali o celé věci přemýšlet.

Do jaké míry se myšlenky a názory na podobné projekty podepsaly na společnosti a kultuře, je téma, kterému se práce věnuje v kapitole 4.

² SAPEGNO, M. S. (a cura di). *Che genere di lingua?*, Roma: Carocci, 2010, s. 18-21

2.2 Alma Sabatini a její dílo

2.2.1 Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana

Počín Almy Sabatini byl natolik významný, že byl pro účely této práce označen jako výchozí bod ve vývoji myšlení o jazykovém sexismu na italské půdě. Pochopitelně i před Almou Sabatini byli odborníci, kteří o tématu pojednávali, ale ne v takové míře, aby vyvolali vášnivou společenskou debatu. Byli jimi zejména Bruno Migliorini se svým dílem *Conversazioni sulla lingua italiana* (1956), dále pak Alfonso Leone v *Alcune considerazioni sulla formazione del femminile* (1966) a v neposlední řadě také Aldo Gabrielli se svou knihou *Si dice o non si dice* (1976). Deset let po vydání této knihy přišla vhodná doba pro Almu Sabatini.

Předložená bakalářská práce ukáže některé jeho zajímavé, ale i diskutabilní pasáže týkající se bezprostředně tématu práce.

V druhé části bude věnován prostor jiným odborníkům, kteří se vůči Almě Sabatini vymezili.

Autorka se ve svých doporučeních nad správným užíváním jazyka zamýšlí nad významem slov: jednak nad tím, jak jazyk absorbuje nové výrazy (nejen) z technických oborů, ale také nad vlivem a dopadem slov na společnost, což bude jedním z bodů zájmu této práce.

Sabatini se v tomto díle snaží zavést jistou normu: podotýká, že by mluvčí měli dbát na to, aby se vyjadřovali neutrálně nebo se alespoň vyvarovali jistých výrazů, které by mohly degradovat společenské postavení ženy.

Co se týká samotných doporučení a rad, vymezíme se vůči těm, které se vztahují k tématu této práce, tedy k činitelským jménům, která označují profese, povolání a tituly. V této části budou stručně uvedeny rady doplněné komentářem; jejich uplatnění v praxi ale budeme moci sledovat až v praktické části. Autorka uvádí vždy maskulinum jako tvar nevhodný, proto bude brán zřetel pouze na možné tvary feminin³.

³ Doporučení a rady vycházejí ze zdroje: SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana, in http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 109-119

1) *Evitare di usare il maschile di nomi di mestieri, professioni, cariche, per segnalare posizioni di prestigio quando il femminile esiste ed è regolarmente usato solo per lavori gerarchicamente inferiori e tradizionalmente collegati al “ruolo” femminile.*

SÍ: amministratrice unica (delegata)	NO: Amministratrice della casa, del condominio vs. amministratore delegato (di grandi aziende, società, ecc.)
SÍ: consigliera comunale	NO: preziosa consigliera del marito
SÍ: ambasciatrice di, ambasciatrice delegata (per distinguere la moglie di ambasciatore)	NO: ambasciatrice (nel senso di messaggera)
SÍ: direttrice generale, d'orchestra	NO: direttrice didattica, di un istituto

V tomto bodě Sabatini poukazuje zejména na odlišnou sémantickou referenci maskulina a feminina. Příkladem je slovo *consigliera* x *consigliere comunale*, nebo *amministratore delegato* x *amministratrice di casa*.

2) *Evitare di usare al maschile i nomi di cariche che hanno la regolare forma femminile:*

SÍ: senatrice, notaia, scrittrice, commendatrice, rettrice	NO: il maschile
SÍ: M.Y. é una delle piú grandi tra scrittori e scrittrici	NO: il maschile neutrale M.Y. una delle piú grandi scrittrici

Uvedené formy feminin jsou notoricky známé. Bohužel tomu tak není v případě *scrittore* x *scrittrice*, kdy se autorka pokouší zavádět diskutabilní pravidlo ohledně užití neutrálního maskulina (viz druhý řádek tabulky).

3) *Evitare di usare al maschile, con articoli e concordanze maschili, nomi epiceni (la stessa forma ha doppia valenza maschile e femminile) o di formare un femminile con l'aggiunta del suffisso -essa, o antepoendo o posponendo il modificatore donna:*

SÍ: La parlamentare europea, la preside, la presidente, la studente, la vigile, la giudice	NO: la presidentessa, la studentessa, la vigilessa, la donna vigile
--	---

SÍ: la leader, la capo-,...	NO: il maschile
-----------------------------	-----------------

Zde přichází opět na pranýř sufix *-essa* a také modifikátor *donna*. Navrhované formy mají podobu slov obourodých, kdy se užívá člen jako indikátor rodu.

Mimo jiné jsou zde zmíněny některé cizojazyčné výpůjčky a slova s řídicím členem *capo-*.

4) *Evitare di usare al maschile o di femminilizzare con il suffisso -essa nomi di professione che hanno un regolare femminile in -a:*

SÍ: la deputata, l'avvocata, la magistrata, la prefetta,...	NO: l'avvocatessa, la donna avvocato
---	--------------------------------------

Formy, které jsou v tomto bodě uvedeny, jsou původem minulými participii od latinských sloves (*advocatus*) a tudíž je tato forma údajně nejvhodnější.

5) *Evitare di usare al maschile o di femminilizzare con il suffisso -essa sostantivi riferiti a professioni e cariche il cui femminile può essere formato senza recar disturbo alla lingua, alcuni dei quali sono già registrati da dizionari recenti:*

SÍ: la ministra, la sindaca	NO: il ministro donna, la donna ministro; la sindachessa, la donna sindaco, la sindaco donna
-----------------------------	--

„Správnost“ těchto forem autorka zakládá na principu analogie s dvojicí *monaco – monaca*, což je faktor poměrně málo přesvědčivý.

6) *Evitare di usare al maschile o con il modificatore donna i seguenti nomi terminanti in -tore:*

SÍ: uditrice, redattrice, questrice, operatrice, pretora/ pretrice	NO: la donna pretore, la pretore donna, la donna questore, la questore donna
SÍ: dottrice	NO: dottoressa

Tato skupina je podle autorky poměrně pravidelná, ale jednu výjimku představuje slovo *pretore*: zde lze užít sufix *-trice*, který odkazuje na manželku od *pretore*, ale také *-tora* pro označení ženy v této funkci.

Zajímavostí tohoto bodu je kritizovaná forma *dottoressa*, která by měla být nahrazena údajně vhodnějším výrazem *dottrice*.

7) *Evitare di usare al maschile o con il modificatore donna i seguenti sostantivi in -sore:*

SÍ: assessora	NO: la donna assessore
SÍ: difensora, possessora	NO: il maschile
SÍ: professoressa	NO: professoressa

Zde podává Sabatini možná nahodilou radu, aby bylo v případě *-sore* v maskulinu užito vždy *-sora* ve femininu. Toto doporučení mění i konvečně známé a hojně užívané *professoressa*, které by prý mělo být změněno na *professora*.

8) *Evitare di usare al maschile o con il modificatore donna i seguenti titoli:*

SÍ: la medica, l'architetta, la chirurga, la critica, la tecnica, la matematica, l'arbitra	NO: la donna chirurgo, ecc.
--	-----------------------------

Zde jsou uvedeny dnes poměrně diskutované formy (*architetta*, *chirurga*, apod.), které se pravděpodobně mají šanci uchytit. Nicméně autorka neřeší dvojznačnost slov *matematica* a *tecnica*, která mohou označovat ženu, ale také vědní disciplínu. Sabatini optimisticky věří, že zařazením slov do kontextu se problém vyřeší.

9) *Evitare di usare al maschile titoli professionali uscenti in -ere, il cui femminile regolare esce in -era (portiere/a, giardiniere/a, ecc.)*

SÍ: ingegnera, finanziaria, cancelliera, magazziniera, ferroviaria	NO: il maschile
--	-----------------

Tento bod je poměrně jasný a zřetelný.

10) *Evitare di usare il maschile o il suffisso -essa dei seguenti nomi:*

SÌ: la soprano, la poeta, una profeta	NO: il soprano, la poetessa, la profetessa
---------------------------------------	--

La poeta a la profeta jsou údajně snadno obhajitelné formy na základě analogie se *slovem atleta*. Slovo *profetessa* je prý přípustné, pouze zasadíme-li ho do kontextu starověku.

11) *Evitare di usare al maschile o con il modificatore donna o con suffisso -essa cariche ecclesiastiche riferite a donne:*

SÌ: una prete, una sacerdote, la rabbina	NO: una prete donna, una donna prete
--	--------------------------------------

Výraz *sacerdotessa* se dá užít pouze v případě kněžek ze starověku.

12) *Evitare di usare il maschile o il suffisso -essa per cariche militari riferite a donne:*

SÌ: la sergente, la marescialla, la capitana, la comandante, la soldata	NO: la soldatessa, la donna soldato, il maschile
Altre cariche: la carabinieri, l'agente (le agenti), la brigadiera	NO: il maschile

Zde má autorka jasnou představu: koncovky *-e* jsou neměnné, naopak *-o* se vždy mění na *-a*. Případ *la capitana* je ovšem dvojznačný: jednak označuje ženu ve funkci, ale také typ lodí. Tento problém autorka neregistruje.

Tolik tedy konkrétní rady. Přestože jsou čtenářům podány formou „smíš-nesmíš“, doslov se snaží celému dílu vdechnout nadčasovost a liberálnost. Říká, že tyto rady nejsou nařízením, které je třeba uposlechnout, ale první fázi náročné ale i kreativní práce, kterou by měli odvést mluvčí. Metaforicky celý fenomén přirovnává k ledovci:

*(...) gli aspetti trattati sono soltanto la punta di un iceberg: tutto da investigare. Quello che si ricerca è una forma nel profondo dei nostri simbolismi politici, culturali, estetici, etici, che si riflettono in quella apparente superficie o parte emergente dell'iceberg che è la lingua*⁴.

⁴ Sabatini, Alma. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana, in http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 122

Jazyk na vrcholku ční a je nejvíce na očích, ale to, co ledovec spoluutváří, zůstává jako by pod povrchem (otázky politické, kulturní, estetické a etické).

Slova, která mají myšlenku. V závěrečné kapitole se ji pokusíme rozvést.

2.2.2 Bezprostřední reakce na Almu Sabatini

Co se týká dostupné literatury mapující názory odborníků na tento fenomén, nedá se říci, že by jí v 90. letech Itálie překypovala. Nicméně se najdou velmi sofistikované a pozoruhodné myšlenky předních italských odborníků, kteří své postoje prezentují v esejích a statích, v neposlední řadě také v novinových článcích a jazykovědných sbornících. Zejména v dnešní době celá problematika vstupuje do veřejného povědomí, o což se hojně stará vláda, média, ale i různé výchovné programy.

Tato kapitola je věnována tomu, jak se vůči Sabatini a problematice jazykového sexismu vymezili bezprostředně po vydání *Raccomandazioni* jini.

Byly vybrány příspěvky dvou odborníků, kteří dokázali postihnout soudobou situaci a kriticky zhodnotit zmíněné dílo.

V první řadě se pozastavíme u článku Giulia Lepschyho, Anny Laury Lepschy a Heleny Sanson, *Lingua italiana e femminile* z roku 1987, který byl otištěn v časopise *The Italianist* 7. Jedná se v podstatě o verzi článku Giulia Lepschyho *Lingua e sessismo*, a proto následující myšlenky budou uvedeny jeho jménem.

Na tomto článku je pozoruhodné, že autor uvádí konkrétní lingvistické postřehy na společensko-kulturním pozadí, což celé práci dodává na čtivosti. Zároveň neopomíjí konkrétní případy a dokáže být vnímavým kritikem.

Zpočátku Lepschy vyslovuje názor, že se Almě Sabatini podařilo popřít raný feminismus. Ještě před spekulacemi o rovnoprávnosti, emancipaci žen a studováním sexistického náboje slov italština neměla problémy s tvořením feminin činitelských jmen. Až po vlně feminismu si ženy dobyly pracovní příležitosti, které byly dříve zaslíbeny pouze mužům, a dožadovaly se řádného titulování⁵.

Autor ve společné stati s H.Sanson a A. L. Lepschy *Lingua italiana e femminile* dále hovoří o různých aspektech italštiny: o shodě substantiva a adjektiva; dále substantiva

⁵ Lepschy, Giulio. *Lingua e sessismo*, 1989: s. 61, http://w3.uniroma1.it/studieuropei/programmi/programmi2011/lingua-e-sessismo_Lepschy.pdf

a minulého participia, kde sexismus bije do očí a kde by podle něj bylo třeba pokroku; dále pak pojednává o psaní určitého členu před příjmeními a v neposlední řadě se věnuje vhodnému výběru činitelských jmen u žen označujících profese a tituly.

V této otázce rozlišuje dva směry, kterými se mluvčí mohou ubírat.

Ten první je v souladu s radami Sabatini a upřednostňuje ekvivalenty v ženském rodě. Konkrétně sufix *-trice*, který se jeví jako neproblematický (na rozdíl od „pejorativního“ *-essa*), v jiných případech se přiklání ke koncovce *-a*. Na závěr doporučuje držet se slov obourodých, tedy těch, která mají zakončení na *-e* nebo *-a*. To s sebou nese shodu se členy, adjektivy a minulým participiem.

Druhý směr se více drží zásad tradičního feminismu. Výběr vhodného ekvivalentu je více intuitivní a méně sexistický. Užití maskulina pro označení ženy není zcela zamítnuto. Vzhledem k takovéto volnosti v užívání maskulin vyvstává problém v syntaxi, a to v případě shody substantiva s ostatními větnými členy: *“é arrivata/o Maria Corti, il famoso filologo”*⁶.

Lepschy se dále zaměřuje na sufix *-essa* a zkoumá jeho pejorativní konotace. Poukazuje na případy *dottoressa*, *professoressa*, *studentessa*, které se v italštině ještě v polovině minulého století zcela běžně užívaly. Přestože by se tyto formy daly obhájit jejich dlouhou tradicí v italštině, o jejich výsměšném tónu důkazy existují⁷.

Autor se pozastavuje nad nejdelší tradicí slova *dottoressa*, které se v italštině objevilo již před pěti stoletími a sloužilo k pejorativnímu označení žen. V českém jazyce se potenciální překlad může blížit výrazu „*babka kořenářka, bylinkářka, mastičkářka*“, a to nejen ve smyslu šarlatánství: tímto výrazem se také rozumí jakási „*chytrá horákyňe*“ v oblasti medicíny. V rámci své úvahy navrhuje termín *dottora*, který prý postrádá ironický podtext⁸.

Jak je ovšem známo, výraz doktor se netýká jen oblasti medicíny: jím se také tituluje osoba vyššího vzdělání. S tím souvisí fakt, že již od minulého století jsou ženy označovány jako *dottore*.

Výraz *professoressa* je ve slovnících poprvé doložen roku 1897. Slovníky z 19. století předkládají jako správný tvar *professora*, ale ani jeho význam se neobejde bez

⁶ Lepschy, Anna Laura, Lepschy, Giulio, Sanson, Helena. *Lingua italiana e femminile*. Quaderns d'Italia 6, 2001, s. 13-14, <http://www.raco.cat/index.php/QuadernsItalia/article/viewFile/26235/26069>.

⁷ *Ibidem*, s. 17

⁸ *Ibidem*, s. 18

dvojznačností. Ve slovníku *Rigutini-Fanfani* (1880) se objevuje s ironickými až výsměšnými konotacemi.

Termín *studentessa* zcela chybí ve slovnících z 19. století, což je připisováno povaze slova *studente*, které se jeví jako obourodé (*lo/ la studente*).

Celou kapitolu věnovanou nejednoznačnostem se sufixem *-essa* Lepschy uzavírá následovně:

„L'affermazione di dottoressa, professoressa, studentessa nel Novecento sarà presumibilmente dovuta all'uso ufficiale nell'ambito della pubblica istruzione.

É lecito chiedersi se questi tre termini sopravviveranno ancora indisturbati, o se la loro disponibilità si avvicini alla fine, dopo meno di un secolo di impiego relativamente pacifico“⁹.

V roce 1987 vychází článek *Il sesso delle parole* autorky Ady Valentini v časopise *Italiano e oltre*.

Celý článek se nese na vlně spíše kulturně-společenských a politických úvah než ryze lingvistických. Sama autorka zastává názor, že situace není v rukou jazykovědců, ale společnosti. Říká, že jazyk je zakořeněný hluboko v nás a jakékoli změny v zaběhlých mechanismech jsou složité.

V další části článku se autorka zaměřuje na diskriminační stereotypy a vrací se k *Raccomandazioni*. Valentini vyjadřuje souhlas se Sabatini v otázce vzdělání nových mluvčích; dále se zabývá zejména druhou částí *Raccomandazioni*, která se týká jazyku mass médií a pohybuje se více na vlnách lingvistiky (zejména v první a třetí podkapitole).

V rámci rozsahu této práce je zajímavější, jak se Ada Valentini vymezuje vůči radám týkajících se titulů, profesí a povolání. Můžeme říci, že ne všechny rady přijímá pozitivně. Celý tento odstavec uvádí slovy: *„Ma le maggiori sorprese ci sono riservate dall'ultima sottosezione, la più consistente, dedicata ai nomi d'agente: titoli, cariche, professioni e mestieri (...)“¹⁰.*

Autorka článku by byla opatrnější v označení sufixu *-essa* jako zcela nevhodného. Doporučovaný sufix *-sora*, který mívá nádech lidovosti, podle ní nemá o moc lepší konotace. Uvádí to na příkladech *assessora* a *professora*. Příliš nesympatizuje s odmítnutím

⁹ Lepschy, Anna Laura, Lepschy, Giulio, Sanson, Helena. *Lingua italiana e femminile*. Quaderns d'Italia 6, 2001, s. 18, <http://www.raco.cat/index.php/QuadernsItalia/article/viewFile/26235/26069>.

¹⁰ Valentini, Ada. *Il sesso delle parole*. Italiano e oltre, 1987, II, s. 109

modifikátoru *donna*, ale snaží se to zdůvodnit analogií z angličtiny, kde *the woman doctor* má diskriminační náboj, který zdůrazňuje asymetrii s maskulinem *the doctor*¹¹.

Tolik tedy úvod k celé problematice. Nyní se práce bude zabývat výzkumem a bude sledovat, jak se jednotlivé formy prosazují a jak jsou zaznamenány v moderních slovnících a korpusu. I touto kapitolou se ponese duch Almy Sabatini.

¹¹ Parafráze z: Valentini, Ada. *Il sesso delle parole. Italiano e oltre*, 1987, II, s. 109

3. Praktická část

Až dosud jsme si problematiku jazykového sexismu u činitelských jmen označujících povolání, profese či tituly, vymezili historicky a poukázali na její aspekty v italském prostředí minulého století.

V této části bude pozornost zaměřena na tvoření feminin z jazykového hlediska. Na úvod bude představen přehled koncovek a sufixů, které má italština k dispozici, přičemž poukážeme na určité nepravidelnosti. Do této části budou zařazeny také okrajové případy, které dokládají barvitost italského jazyka.

Stěžejní budou pro tento výzkum případy, které připouštějí více variant.

Všechny tyto formy budou prověřeny v pěti moderních italských výkladových slovnících, přičemž bude brán zřetel na nenápadná hesla, která mají výpovědní hodnotu ohledně jejich úzu a mimojazykových aspektů (významové posuny, dvojznačnost či různé konotace).

Ve druhé části výzkumu budou analyzovány frekvence výskytu všech tvarů v korpusu *La Repubblica*, což poslouží k získání lepší představy o tom, které z nich se skutečně prosazují v běžném úzu.

Ve třetí a závěrečné části výzkumu se vrátíme ke kořenům celé problematiky a veškeré údaje z rešerše budou konfrontovány s konkrétními doporučeními Almy Sabatini. To přispěje k lepšímu přehledu o tom, které formy se měly možnost prosadit.

Pro lepší orientaci ve výsledcích jsou k práci připojeny tři tabulky: první uvádí formy feminin, které jsme vyhledali v jednotlivých slovnících, druhá pak posuzuje výskyt feminin u „typicky“ mužských profesí a třetí porovnává číselné údaje z korpusu s navrhovanými formami uvedenými v *Raccomandazioni*.

3.1 Úvod do studia činitelských jmen

S činitelskými jmény jsme se měli možnost seznámit již v úvodní kapitole, ve které bylo pojednáno o Almě Sabatini a jejích *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana*. Klíčovou roli v selekci mezi doporučovanými a „zakázanými“ formami měl rod, který je vedle čísla gramatickou kategorií, která se v italštině u podstatných jmen určuje. Jeho význam přesahuje hranice gramatiky:

„Rod má rovněž základnu v sémantické struktuře jazyka (jde vlastně o empirický, pragmatický rozdíl v pohlaví). Funkčně jde o prostředek výrazně gramatický, jehož původní sémantické jádro je vzhledem k úkolům, které tato morfologická kategorie plní, nepodstatné. (...) Rod je tedy příkladem kategorie se sémantickou, pragmatickou bází, kterou si jazyk přizpůsobil interním gramatickým, dokonce ryze výrazovým potřebám; příslušné externí zobrazující funkce přisoudil jiným jazykovým prostředkům¹².

Italština má, na rozdíl od češtiny, k dispozici pouze dva rody (mužský a ženský), což je dáno jejím historickým vývojem z latiny. Většina původně latinských neuter se zařadila mezi maskulina a pouze částečně mezi feminina¹³.

Nyní se ale vrátíme k tématu práce, činitelským jménům, a pokusíme se je stručně definovat.

„Za činitelská jména budeme považovat v širokém slova smyslu všechny formace, jejichž výstupní sémantiku – prediktabilní význam – lze parafrázovat jako „osoba (popř. nástroj), která vykonává nějakou činnost, spjatou s významem báze“¹⁴.

Definice výstižná a jasná: to samé se bohužel nedá říci o pravidlech pro jejich přechylování. Mnoho příspěvků k této problematice máme z italských gramatik, zejména z *La comunicazione e gli usi della lingua* Francesca Sabatiniho z roku 1990, která bude výchozím bodem pro následující přehled. Ten doplní poznámky z gramatiky *Grammatica italiana con nozioni di linguistica* Maurizia Dardana a Pietra Trifona z roku 1989.

V několika málo případech bude pro srovnání uveden také český zdroj, *Mluvnice italštiny* Sylvie Hamplové z roku 2004.

¹² KOŘENSKÝ, J. Proměny myšlení o řeči. Praha: Filozofická fakulta UK, 1998, s. 143

¹³ HAMPLOVÁ, S. Nástin vývoje italského jazyka. Praha: Karolinum, 2002, s. 64

¹⁴ ŠTICHAUER, P. Tvoření slov v současné italštině. Praha: Karolinum, 2007, s. 29

3.2 Koncovky a sufixy

Tolik tedy všeobecné poznámky o substantivech. Nyní přejdeme k pravidlům pro jejich tvoření a podíváme se blíže na typy koncovek¹⁵ a sufixů, které má italština k dispozici.

Budou uvedeny ve stručném přehledu včetně výjimek, kterými se bude zabývat výzkum v druhé části této kapitoly. Přitom budou využity informace z gramatiky a poznatky ze slovníků a korpusu.

3.2.2 Koncovky

3.2.2.1 Slova zakončená na -O

Těchto slov je většina a mnoho z nich nabízí více variant feminin. Normy se v souladu se společenským kritériem přiklánějí k neutrální formě končící na *-a*, což v některých případech může způsobit problém ze sémantického hlediska (posun významu).

a) Klasicky se přechylují s koncovkou *-a*: *maestro-maestra, bidello-bidella, commesso-commessa, cuoco-cuoca*, atd.

b) U vědních disciplín se situace může zkomplikovat. Zatímco feminina *biologa, psicologa, cartografa, geologa*, mají zcela jednoznačnou konotaci, mechanismus „-o přecházející v -a“ se jeví méně efektivním v případech jako *matematica, tecnica, ottica*, kdy slovo označuje nejen ženu, ale také vědu, ve smyslu *la scienza matematica/tecnica/ottica*.

Podobný problém u prvně zmíněných substantiv nastat nemůže, protože pro označení související vědní disciplíny se užívá sufixu *-ia* (*biologia, cartografia, geologia, psicologia*).

c) U některých jmen stále panuje nejasnost a jsou potenciálně možné čtyři varianty. Je možné se přiklonit k relativně neutrální koncovce *-a*, nebo dát přednost *-essa*, která se ovšem netěší velké přízni: jednak proto, že mívá ironický náboj, ale také proto, že dříve

¹⁵ Čerpáno z: HAMPLOVÁ, S. Mluvnice italštiny. Praha: Leda, 2004, s. 63-68; SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990, s. 83-89

sloužila k označení manželky funkcionáře. Jako třetí možnost se dá užít maskulinum pro označení ženy, a jako možnost poslední lze maskulinum rozšířit o modifikátor *donna*.

Nejznámějším případem je *avvocata/avvocatessa/(la)avvocato/ donna avvocato*.

První dvě formy si značně konkurují, ale *avvocata* má svým původem velmi omezený význam. Odkazuje k Marii, nikoli k jakékoli ženě vykonávající tuto profesi.

Il femminile avvocata si adopera nella lingua della devozione nel senso di “colei che intercede per i fedeli”, “protettrice”, ed é attribuito quasi sempre alla Madonna: “voi fate grandissima festività di questa gloriosa Vergine, avvocata di questa città”¹⁶.

Dalšími problematickými případy jsou výrazy jako *filosofa/-essa, deputata/-essa, medica/medichessa, ministra/ministressa, poliziotto/poliziotta*. Ty budou ještě podrobně prozkoumány v kapitole 3.4.1

3.2.2.2 Slova zakončená na -A

a) Gramatika uvádí, že maskulina končící na *-a* se přechylují pomocí sufixu *-essa*, podle vzoru *poeta-poetessa*. V tomto bodě se shodují obě gramatiky a zmiňují další příklady: *duca-duchessa, profeta-profetessa*¹⁷.

Francesco Sabatini dodává, že tato maskulina jsou tradičně spojována s profesemi vyššího, nelidového původu; ostatní případy jako *il/la collega* zůstávají obourodými substantivy.

Na závěr dodává, že zmíněné výjimky odkazují na výrazy, které měly referenta ve skutečném světě, zatímco pouze hypotetickým případem je *papessa*, který je používán metaforicky, ve smyslu bohaté a vlivné ženy.

Slova končící na *-a* budou ještě analyzována v rámci jednotlivých sufixů.

3.2.2.3 Slova zakončená na -E

a) Do této skupiny můžeme zařadit šlechtické tituly, kterým sufix ženského rodu *-essa* vtiskl význam manželky: *baronessa, contessa, principessa*¹⁸.

Problém jak odlišit manželku a ženu, která funkci přímo vykonává, je v dnešních dnech předmětem vášnivých debat.

¹⁶ SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990, s. 84

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ibidem, s. 84-85

V této souvislosti lze uvést příklad *presidente*. Existuje jednak výraz *presidentessa*, který má významově blíže „prezidentově paní“, ale také neutrálnější forma *la presidente*, který odkazuje k ženě v této funkci.

b) Sufix *-essa* nemusí být nutně pejorativní či podřadný. Příkladem jsou slova jako *professoressa* či *studentessa*. Podle Giulia Lepschyho je tomu tak proto, že tyto výrazy mají v italském prostředí dlouhou tradici a vstoupily přirozeně do úzu. (viz kapitola 2.2.2). Na tradici ovšem nedala Alma Sabatini a navrhla varianty *la professoressa* a *la studente*. O tom, která forma se více ujala, bude ještě řeč.

c) U další skupiny slov vládne nejasnost, zdali užít „sexistického *-essa*“, či maskulina, anebo ho považovat za obourodé. Sem se dají zařadit slova jako *il giudice/la giudice/la giudicessa* (forma dnes zastaralá), *il vigile/la vigile/ la vigilessa*.

(...) *per la giudice, oltre che al solito maschile impersonale il giudice, si é avuto in antico giudicessa (che disegnó, oltre a una “donna investita del compito di giudice”, “la governatrice di un Giudicato” nella Sardegna medievale).*

Oltre a la vigile (urbana) si ode frequentemente vigilessa (...)¹⁹.

d) Tuto skupinu uzavírají případy obourodých jmen, která začínají na samohlásku a kde člen určitý není indikátorem příslušného rodu: *agente, interprete*.

3.2.3 Sufixy

3.2.3.1 Sufix -TORE

Tento sufix je v dnešní italštině jednou z nejužívanějších přípon. Jeho prediktabilní význam se dá schematicky popsat jako „osoba/nástroj, která vykonává X“, kde X je činnost označená *bázovým slovesem*. Příkladem je *accompagnare = accompagnatore*²⁰.

Tato skupina slov nevykazuje mnoho výjimek: femininum je v zásadě pravidelně tvořeno sufixem *-trice* jako například *attore-attrice, calciatore-calciatrice, pittore-pittrice, scrittore-scrittrice*²¹.

¹⁹ SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990, s. 83

²⁰ ŠTICHAUER, P. Tvoření slov v současné italštině. Praha: Karolinum, 2007, s. 30

Nicméně i některá feminina se neobejdou bez komplikací. Vedle sufixu *-trice* existuje i sufix *-tora*. Tato dichotomie pravděpodobně nastala kvůli tomu, že sufix *-tore* končí na samohlásku *-e*, a tak pravidla pro koncovky a sufixy splynula.

Alma Sabatini v rámci těchto sufixů uvádí příklady jako *uditrice*, *questrice*, *operatrice* ²², ale také zmiňuje výjimku *pretore*, která připouští ekvivalent *pretora*. Ten označoval dříve pretorovu ženu, ale nyní slouží k označení ženy ve funkci. Tento sufix má své kořeny v italských nářečích a jakýmsi vzorem pro něj je dvojice *tintore-tintora* ²³.

Pokud jde o případné významové posuny, sufix *-trice* může označovat nejen ženu ve funkci, ale také nástroj:

Così una cucitrice può essere una „donna che esegue per mestiere lavori di cucito“, ma anche una „macchina per cucire“, e una fresatrice una „operaia addetta alla fresa“ e una „macchina fresatrice“²⁴.

Tato dvojznačnost má jasného původce: je jím elipsa. Ta způsobuje nejasnosti nejen u těchto případů, ale také u feminin označujících vědu či vědkyni (*la matematica: la scienza matematica/ la specialista in matematica*).

Některé ekvivalenty feminin si v sobě stále nesou konotace z dřívějších dob a řeší se známá otázka, zdali ten či onen výraz slouží pro označení ženy ve funkci, nebo pro manželku funkcionáře. Sabatini pro příklad uvádí *ambasciatrice* či *ispettrice* ²⁵.

Pozoruhodným případem je femininum od slova *dottore*. Je možné užít tradiční variantu *dottoressa*, což je pochopitelně v rozporu s myšlenkou Almy Sabatini, která

²¹ SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990, s. 88

²² SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana. 1987; http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 115

²³ Ibidem, s. 114

²⁴ SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990, s. 88

²⁵ SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana, in http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 110

navrhuje ekvivalent *dottrice*²⁶. Aby byla celá situace ještě komplikovanější, existuje i výraz *dottora*, navrhovaný Lepschym, který ovšem navrhuje Francesco Sabatini.

„*Dottoressa é invece la forma oggi comune per il femminile di dottore: contro dottoressa s'era proposto dottora, „perché dottoressa e saccente son press'a poco sinonimi“ (ROMANELI 1910: 13; in SABATINI, F. (1990)), ma oggi l'effetto sarebbe quello inverso (ironico o spregiativo risulterebbe proprio dottora)“²⁷.*

Jak už bylo řečeno, sufix *-tore* patří k nejproduktivnějším příponám. Byla mu proto věnována zvláštní pozornost a odměnou bylo několik postřehů ze společensko-kulturní reality. Stačilo najít výrazy, které jsou (podle konvencí) spjaty s úlohou muže, a vyhledat jejich feminina ve slovnících.

Podářilo se získat zajímavé příklady jako *fresatrice, investigatrice privata, installatrice meccanica, manutentrici informatica, posatrice tubi di gas, stuccatrice, tornitrice metallurgica, trafilatrice metalli*. Tento sufix nabídl i opačné příklady, tedy označení pro muže, kteří vykonávají „typicky“ ženské profese: *collaboratore familiare, truccatore*. Některé z těchto případů budou rozebrány v kapitole 3.4.1.

3.2.3.2 Sufix -ANTE/ -ENTE

Tato slova jsou zajímavá z morfoložického hlediska: jedná se o substantivizovaná přítomná participia²⁸.

Rod těchto slov je odlišen pomocí členu: *il/la bracciante, il/la cantante, il/la comandante, il/la consulente del lavoro, il/la docente*.

Jediný problém může nastat, když slovo začíná na samohlásku. V tomto případě určitý člen není indikátorem příslušného rodu. Pod slovem *l'aiutante* se může skrývat muž i žena.

Je vhodné dodat, že člen neurčitý už odkazuje k jedinému referentovi či referentce (*un aiutante/ un'aiutante*). Problém s odlišením rodu u slov začínajících na samohlásku se samozřejmě netýká pouze této skupiny, ale platí obecně pro obourodá substantiva.

²⁶ SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana, in http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 116

²⁷ SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990, s. 85

²⁸ ŠTICHAUER, P. Tvoření slov v současné italštině. Praha: Karolinum, 2007, s. 31

3.2.3.3 Sufix -ISTA

Přípona -ista je prvním denominálním sufixem. Jeho bázi bývají v případě profesí substantiva, která určují jeho význam. Pokud je bází substantivum s konkrétním významem, význam celé formace je „osoba, která (nejen) profesionálně vykonává činnost spjatou s významem báze“²⁹. Příkladem jsou slova barista, dentista, camionista.

Slova se zakončením na *-ista* z hlediska genderu nejsou problematická: jsou obourodá a odlišují se členem. (I u nich může ovšem dojít k nejasnostem pokud začínají na samohlásku).

Do této skupiny se mohou okrajově přiřadit ještě dva sufixy, *-cida* a *-iatra*, která se používají ve specifických situacích.

Příkladem substantiva zakončeným na *-cida* je slovo *l'omicida*. Z hlediska gramatiky se jedná o slovo bez sexistických konotací.

Druhým ze zmíněných je sufix *-iatra*, který označuje specialistu v oblasti medicíny: *pediatra, odontoiatra*³⁰. Zajímavé je, že jsou obourodá, na rozdíl od jejich hyperonyma *medico*.

Podobně jako u sufixu *-tore*, i zde najdeme několik příkladů, které narušují představu „typicky“ ženských a mužských rolí. Na jedné straně najdeme výrazy jako *l'ascensorista, la gommista, la gruista, la macchinista ferroviaria, la piastrellista*, ale také naopak maskulina pro práce, které by mohly být přisouzeny spíše ženám: *il dietista, l'erborista, l'estetista*.

3.2.3.4 Sufix -AIO

Přípona *-aio* má původně římskou variantu *-aro*, která ji v poslední době zastihuje, zejména pak v hovorové italštině (*pillolaro*). Co se týká sémantiky slov na *-aio*, je situace obdobná jako u *-ista*. Nicméně *-aio* je v dnešní době spíše na ústupu, což bývá z největší části přisuzováno tomu, že sloužilo k označování tradičních povolání³¹.

²⁹ ŠTICHAUER, P. Tvoření slov v současné italštině. Praha: Karolinum, 2007, s. 32

³⁰ HAMPLOVÁ, S. Mluvnice italštiny. Praha: Leda, 2004, s. 66

³¹ ŠTICHAUER, P. Tvoření slov v současné italštině. Praha: Karolinum, 2007, s. 34

Bází těchto činitelských jmen je substantivum, které určuje význam slova. Například *forno* a od něj odvozené *fornaio*³².

Přechylování do feminina nevykazuje žádné výjimky.

Mezi tradičními řemesly nacházíme výrazy jako *calzolaio*, *macellaio*, *orologiaio*, ale můžeme uvést i příklady moderních profesí: *la benzinara*, *la lavandaia*³³.

3.2.3.5 Sufix -(I)ERE

V dnešní době je stále užívaný. Slova končící na *-iere* označovala zejména prestižní profese, což je možná dáno „urozeným“ francouzským původem tohoto sufixu.

Francesco Sabatini v gramatice *La comunicazione e gli usi della lingua* podotýká, že existuje také ve variantě *-iero*³⁴.

Co se týká feminin těchto sufixů, jsou tvořena pravidelně, tedy změnou koncovky na *-a*. Někdy ale vstupují do hry mimojazykové faktory a nastává dilema, zda užít společensky vhodnější tvar feminina, nebo slovo ponechat v maskulinu. Příkladem takového slova je *ingegnere/ingegnera*³⁵.

3.2.3.6 Sufix -AIOLO

Na rozdíl od *-iere* tento sufix nevyvolává dojem prestižní práce. Slouží buď k označení povolání lidového původu (*boscaiolo*, *fruttaiolo*, atd.), anebo v sobě ukrývá pejorativní či ironický nádech (*pizzaiolo*)³⁶.

Feminina se opět ukazují jako neproblematická: koncovka *-o* se pouze změní na *-a*.

³² Ibidem

³³ Ibidem, s. 35

³⁴ SABATINI, F. *La comunicazione e gli usi della lingua*. Torino: Loescher, 1990, s. 84

³⁵ Srovnej slovníky: Devotino, Gradit, Sabatini-Coletti, Zingarelli; viz literatura a prameny

³⁶ ŠTICHAUER, P. *Tvoření slov v současné italštině*. Praha: Karolinum, 2007, s. 35-36

3.2.3.7 Sufix -SORE

Tento sufix (stejně jako *-iere*) nepatří mezi ty, které má italština přirozeně k dispozici. Bází těchto výrazů jsou slova latinského původu, pro která nemá italština ekvivalent. Veškeré spekulace o správnosti tvaru tedy zůstávají v rovině subjektivní.

Nejdříve si uvedeme stanovisko Francesca Sabatiniho:

„I nomi che al maschile terminano in -sore (perlopiù nomi d'agente deverbali: per es. aggredire- aggressore “chi aggredisce“), formano quasi sempre il femminile in -itrice, partendo dalla radice dell'infinito, terminante per d: difensore (difendere)-difenditrice, offensore (offendere)-offenditrice, offensore (offendere)-offenditrice, trasgressore (trasgredire)-trasgreditrice. Abbiamo già visto che professore fa al femminile professoressa. Incisore ha invece il femminile in -sora, ma si tratta di una forma rarissima. Il suffisso popolare -sora si affianca talvolta a -itrice: uccisore-ucciditrice e uccisora (e così, anticamente, offensora, difensora, ecc.) (...“³⁷.

Gramatika Dardana a Trifoneho pro *possessore* a *difensore* uvádí (na rozdíl od Sabatiniho) pouze femininum *posseditrice*. Dále se pak hovoří o dvou možnostech u výrazu *uccisore* (*uccisora*, ale i *ucciditrice*). Obě publikace shodují na výrazu *professoressa* jako vhodného feminina od *professore*.

Pro srovnání lze uvést příklady z *Mluvnice italštiny*, ve které Sylva Hamplová uvádí jediné femininum pro *difensore* a *l'offensore la difenditrice* (*obhájce, obhájkyň*) a *l'offenditrice* (*útočnice*). Výraz *professoressa* je v souladu s předchozími dvěma gramatikami³⁸.

3.3 Jiné případy činitelských jmen

3.3.1 Tvary feminin, které označují pouze muže

Tato skupina není zajímavá kvantitativně, ale kvalitativně. Z pestré nabídky profesí jich vzešlo pár, které slovník označil jako variantu pouze pro jeden rod a popřel existenci toho druhého. Tato substantiva jsou ve slovnících uvedena jako feminina, ale jejich výklad

³⁷ SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990, s. 84

³⁸ HAMPLOVÁ, S. Mluvnice italštiny. Praha: Leda, 2004, s. 68

odkazuje k označení pro muže. Jsou jimi jména typu *guardia, guida, maschera*. Z hlediska gramatiky jsou považována za regulární feminina, čemuž odpovídá i jejich člen.

3.3.2 Maskulina

Vztah maskulin a feminin je těžištěm celé této práce. Výchozím bodem je vždy dané maskulinum, podle něhož je utvářeno příslušné femininum. Nicméně i maskulina se využívají k označení žen, což je některými mluvčími stále považováno za adekvátní formu, která dodává na (prestižním) významu. Dá se předpokládat, že tato tendence ustoupí jejich ekvivalentům ve femininu, přestože tato maskulina bývají považována za neutrální. K této problematice se vyjadřují Dardano a Trifone v *Grammatica italiana con nozioni di linguistica* (s. 212). Poté, co vyjmenují některé příklady (*il ministro Tina Anselmi, l'architetto Luciana Natoli, ecc.*), říkají:

„Si tratta in questi casi di una specie di maschile-neutro, che viene preferito perché il femminile ha spesso una sfumatura scherzosa o spregiativa(...) In effetti spesso le donne stesse sono favorevoli al mantenimento della forma maschile, anche se la cosa può provocare qualche confusione“.

Následující kapitola nabídne stanovisko slovníků. Ty poslouží jako médium mezi společenským kvasem a normami: podle tvarů feminin, které nabízejí, lze posuzovat jejich otevřenost či odtazítost vůči aktuálnímu dění.

Práce sledovala, jak slovníky reflektují tradiční profese zasvěcené pouze mužům: zda je uvádí jako *s.m.* (substantivum mužského rodu), nebo *s.m.e.f.* (obourodé substantivum), nebo zda udávají jejich příslušné femininum. O tomto průzkumu bude pojednáno v kapitole 3.4.1.

3.3.3 Maskulinum a modifikátor *donna*

S problematikou maskulin pro označení žen úzce souvisí také užití maskulina s modifikátorem *donna*. Těžko říci, která z variant je více genderově zaujatá. Na jedné straně pouhé maskulinum jako by zcela popřelo ženu v této funkci, na straně druhé modifikátor *donna* se nezdá být o moc lepším řešením ³⁹.

³⁹ SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana, in http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 121

Občas je tato forma obhajována v souvislosti s odlišováním samic a samců ve zvířecí říši, kde se užívá modifikátoru *maschio* či *femmina* ⁴⁰.

3.3.4 Kompozita

Tento typ slov vznikl kompozicí, tedy slovotvorným procesem, který kombinuje dvě slova, která vystupují autonomně v syntaxi. V případě činitelských jmen bývají výrazy složené z tranzitivního slovesa a předmětu přímého.

Pro zajímavost lze uvést alespoň tři příklady: *lavapiatti*, *portalettere*, *guardaboschi*. Princip odpovídá schématu: lavare (tranzitivní sloveso) i piatti (předmět přímý) ⁴¹.

Výhodou kompozit je, že se chovají jako slova obourodá. To samé bohužel neplatí o některých jejich synonymech: *portalettere* má synonymum *postino*, které postrádá femininum (*postina*).

Kompozita a jejich skloňování jsou kapitolou sama pro sebe. Nicméně i v kontextu profesí je užitečné je zmínit: skládání slov patří v italštině k jednomu z velmi populárních prostředků obohacení jazyka.

3.3.5 Suffix -bile

Přestože se tento sufix formálně pojí s adjektivy, lze ho přiřadit i k takovým činitelským jménům, která vznikla substantivizací původního adjektiva: *il/la contabile*, *il/la responsabile*. Z hlediska přechylování nevykazují žádné výjimky.

3.3.6 Výpůjčky z jiných jazyků

Jelikož se tato práce zaměřuje na činitelská jména v italštině, tato slova stačí okrajově zmínit jako konkrétní prostředek obohacování italského jazyka.

O jednom anglickém slově se zmiňuje i Alma Sabatini a udává ho v ženském rodě s příslušným členem: *la manager (leader) Maria Rossi*. Dodává, že ve slovníku Zingarelli z roku 1983 se slovo vyskytuje jako singulár pro oba rody ⁴².

⁴⁰ DARDANO, M., TRIFONE, P. Grammatica italiana con nozioni di linguistica. Bologna: Zanichelli, 1989, s. 212

⁴¹ ŠTICHAUER, P. Tvoření slov v současné italštině. Praha: Karolinum, 2007, s. 80

⁴² SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana, in http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 112

Dalšími příklady jsou následující výrazy: *croupier*, *(foto)reporter*, *manicure/*
pedicure, *manager*. Většinou jsou udávány jako obourodá jména, ale ne všechny slovníky se
v tomto bodě shodují. O tom by ovšem mohla být napsána samostatná práce.

Nyní bude práce zkoumat konkrétní problematické případy italských činitelských
jmen.

3.4 Problematické případy

V předchozí kapitole byla uvedena činitelská jména, která se neřídí jednoznačnými
pravidly a nabízejí více variant. Zde budou tyto případy analyzovány pomocí moderních
italských výkladových slovníků a také korpusu *La Repubblica*.

Prvním a nejdůležitějším úkolem bude najít veškeré formy, které slovníky uvádějí.

Bude prověřena (ne)existence těchto forem, přičemž budou sledovány i jiné
informace: poměrně nenápadné poznámky jako *raro*, *scherzoso*, *non comune*, *popolare*,
spregiativo, která mají výpovědní hodnotu o jejich úzu.

Ve druhé části poskytne korpus *La Repubblica* přibližné údaje o frekvenci výskytu,
ale také konkrétní příklady.

Na závěr rešerše porovnáme výsledky s návrhy Almy Sabatini, abychom získali jistý
přehled o tom, které z nich se skutečně ujaly.

Každá kapitola je doplněna přehlednou tabulkou s informacemi, které jednotlivé fáze
výzkumu přinesly.

3.4.1 Část první – perspektiva slovníků

Hlavním prostředkem pro výzkum jsou slovníky. Bylo vybráno pět významných
italských výkladových slovníků. Nejnovějším z nich je Devotino (Devoto-Oli), který je
z roku 2007, dále pak Garzanti a Sabatini-Coletti z roku 2006 a v neposlední řadě také
GRADIT z roku 1999 a proslulý Zingarelli z roku 1998.

Byl tak získán dostatečný materiál k tomu, aby mohly být porovnány jednotlivé
formy a celá situace mohla být o něco přehlednější.

Nyní je dobré zmínit několik informací ke slovníkům:

- a) *Il Devotino* (ze známé řady Devoto-Oli; DEVOTO G., OLI G. Il Devotino. Milano:
Le Monnier, 2007 (CD rom))

Devoto-Oli je slovník, na kterém pracovali dva významní italští lingvisté Giacomo Devoto a Giancarlo Oli. Jeho nová, moderní verze *il Devotino* jeho tradici a dobré jméno utvrzuje.

- b) *Sabatini – Coletti* (SABATINI, F., COLETTI, V. Sabatini – Coletti, Milano: Rizzoli, 2006) je slovník, na jehož zpracování se podíleli dva autoři: Francesco Sabatini (několikrát citovaný v předchozí kapitole) a Vittorio Coletti.
- c) *Garzanti* (autore non specificato. Garzanti linguistica, 2005 (CD rom 2006).
- d) *GRADIT*. Grande dizionario italiano dell'uso. DE MAURO, T. (a cura di). Torino: UTET, 1999.
- e) *Zingarelli* (Bologna: Zanichelli editore, 1997 (CD rom 1998).

Pro snadnější orientaci jsou veškeré získané informace uvedeny v tabulce číslo 1 v přílohách. Výchozím bodem je vždy maskulinum a k němu jsou vyhledávána příslušná feminina.

Jak je z tabulky patrné, s normou každý autor nakládal různě. Jen vzácně se všechny slovníky shodují. Když už uvádějí stejný tvar, obvykle se liší v poznámce, nebo v informaci o frekvenci jejich výskytu.

Veškeré údaje není třeba příliš komentovat, samy o sobě jsou dost výmluvné. Nicméně několik poznatků za zmínku stojí:

- a) Slova, která byla uvedena jako dvojznačná, nebo ve významu zcela jiném: *avvocata* (Garzanti), *capa* (GRADIT), *capitana* (GRADIT), *consigliera* (Garzanti), *critica* (kromě Devotina, který formu nepřipouští, všechny), *matematica* (všechny pouze jako věda), *segretaria* (všechny, ale uvádí i ve významu sekretariát), *tecnica* (všechny kromě GRADIT, který připouští i jako funkci).

Pro doplnění lze dodat, že mimo označení ženy ve funkci, *avvocata* bývá spojováno s Marií; *capitana* může označovat také loď; *consigliera* může figurovat také ve smyslu dobrá rada/rádkyně, nebo jako neosobní je/není radno; *matematica* a *tecnica* jako věda; *segretaria* jako sídlo, sekretariát.

Pozoruhodné je, že výraz *matematica* byl označen u všech slovníků shodně jako věda. V případě *tecnica* už byla situace o něco příznivější: GRADIT a Zingarelli jej uvedl také jako femininum od *tecnico*.

Celá tato skupina jsou feminina na *-a*, nebo *-iera*.

- b) Slova, která výrazem označila manželku funkcionáře: *ambasciatrice* (GRADIT, Zingarelli), *avvocatessa* (Zingarelli), *capitana* (GRADIT, Zingarelli), *governatrice/governatora* (GRADIT), *ministressa* (GRADIT), *notaia* (GRADIT), *presidentessa* (GRADIT, Zingarelli), *sindaca* (GRADIT).

Tento případ se týkal pouze slovníků GRADIT a Zingarelli a v některých případech měl také pejorativní či ironické konotace.

- c) Slova, která byla uvedena pouze ve tvaru maskulina: *capitano* (Devotino), *carabiniere* (GRADIT, Sabatini-Coletti, Zingarelli), *critico* (Devotino), *prete* (všechny), *pretore* (Devotino), *vigile* (Zingarelli).

- d) Slova v maskulinu, která slouží pro označení ženy: *architetto* (Devotino, Sabatini-Coletti), *avvocato* (Sabatini-Coletti), *capo* (Sabatini-Coletti), *capitano* (Sabatini-Coletti), *consigliere* (Sabatini-Coletti), *deputato* (Sabatini-Coletti), *dottore* (Sabatini-Coletti), *ingegnere* (Devotino, Sabatini-Coletti), *ministro* (Devotino, Sabatini-Coletti), *notaio* (Sabatini-Coletti), *sindaco* (Devotino, Sabatini-Coletti).

Zajímavé je, že Zingarelli jako jediný neuvádí maskulinum pro označení ženy v žádném z těchto případů.

- e) Feminina, která byla označena jako *ironico/spregiativo*: *assessora* (GRADIT), *avvocata* (GRADIT), *avvocatessa* (Garzanti, Zingarelli), *capa* (Devotino, Sabatini-Coletti, Zingarelli), *capessa* (Zingarelli), *capitana* (GRADIT, Sabatini-Coletti, Zingarelli), *carabiniere* (Devotino), *deputatessa* (Zingarelli), *dottora* (Sabatini-Coletti, Zingarelli), *dottrice* (Zingarelli), *filosofessa* (Garzanti, GRADIT, Sabatini-Coletti, Zingarelli), *giudicessa* (Sabatini-Coletti), *governatora* (Sabatini-Coletti, Zingarelli), *ingegnera* (Sabatini-Coletti), *medica* (Devotino, GRADIT, Sabatini-Coletti), *medichessa* (Zingarelli), *ministra* (Devotino, GRADIT, Sabatini-Coletti), *ministressa* (Sabatini-Coletti, Zingarelli),

poliziotta (Sabatini-Coletti), *sindachessa* (Devotino, GRADIT, Sabatini-Coletti, Zingarelli), *vigilessa* (Sabatini-Coletti).

Poznámku si zaslouží výraz *poliziotto*. Ve slovníku Sabatini-Coletti je *donna poliziotto* uvedeno na stejném místě jako *cane poliziotto*. Přestože není pochyb o kvalitách strážných psů, žena se v tomto případě nezdá být příliš doceněna.

f) Feminina, která byla označena jako *popolare/familiare/raro/non comune*:
ambasciatore (Garzanti, Zingarelli), *avvocata* (Devotino, Zingarelli), *deputata/deputata* (Zingarelli), *difensore* (Garzanti, GRADIT, Sabatini-Coletti), *giudicessa* (Sabatini-Coletti, Zingarelli), *ingegnera* (Devotino, GRADIT, Sabatini-Coletti, Zingarelli), *medica* (Devotino, GRADIT, Zingarelli), *notaia* (Zingarelli), *professora* (Zingarelli), *sindaca* (Devotino, GRADIT, Sabatini-Coletti), *vigilessa* (Sabatini-Coletti).

Dílním úkolem za využití slovníků bylo zjistit do jaké míry „jdou s dobou“, tedy jak moc připouští feminina od typicky mužských profesí. Konkrétní postřehy jsou uvedeny v tabulce číslo 2 opět v přílohách.

Pro srovnání uvádíme několik souhrnných informací:

a) Případy, ve kterých slovníky jednoznačně popřely formu feminina: *carpentiere*, *falegname*, *spazzacamino*.

b) Naopak alespoň nadpoloviční většina byla pro formu feminina v těchto případech: *ascensorista*, *piastrellista*. Výraz *manovale* byl ve slovníku Zingarelli pro femininum označen jako *raro*.

c) Pravidelné femininum uváděly slovníky u: *carpentiera* (Zingarelli), *carrozziera* (Garzanti), *fabbra* (Garzanti), *idraulica* (Garzanti, GRADIT, Zingarelli), *muratrice* (Garzanti, Zingarelli), *muratore* (Garzanti), *ponteggiatrice* (Garzanti, GRADIT, Zingarelli). Jedině Devotino neuváděl vůbec tato slova: *gruista*, *piastrellista*, *ponteggiatore*.

V ostatních případech byly názory různé.

3.4.2 Část druhá - perspektiva korpusu

Pro tuto část výzkumu byl vybrán korpus italštiny *La Repubblica*, který obsahuje zhruba 380 milionů slov, z toho 330 bez interpunkce. Přestal být aktualizován od roku 2004,

ale po dlouhou dobu, co byl spravován, se stal zdrojem mnoha informací a je stále hojně využíván.

Nyní přejdeme k samotnému výzkumu. Jeho cílem bylo hledat frekvence forem feminin, které si vzájemně konkurují.

Ještě než budou představeny výsledky, je vhodné upozornit na jisté informace, které by mohly průzkum zkreslovat. Jedná se o jistá specifika korpusu, která zabraňují zmapovat celou problematiku.

V korpusu se těžko identifikují případy, ve kterých maskulinum označuje ženu. Je tomu tak proto, že ne všechna jsou užita se členy či vlastními jmény a z kontextu se odhadnout často také nedají (jsou uváděna v krátkých úryvcích). Příkladem je *la capitano*, *la critico*, *la chirurgo*, atd. které bez členu označují zpravidla muže.

Dále existují případy, které sice mají stejnou formu, ale liší se významem. Dvojznačnosti se dají rozluštit, ale je to práce poměrně zdlouhavá a ne vždy vede ke zdárnému konci. Případy dvojznačnosti jsou: *capa* (šéfová vs. hlava), *consigliera* (většinou ve smyslu uposlechnutí nějaké abstraktní věci; přítelkyně, co dokáže dobře poradit; až na závěr žena v této funkci) *critica* (kritička vs. kritika), atd.

Následuje skupina slov obourodých, u kterých nastává problém určit správný rod. Uvádíme proto počet případů, kdy bylo slovo nalezeno s určitým členem: *la dirigente*, *la docente*, *la giudice*, *la presidente*, *la responsabile*, *la studente*. Je ovšem téměř jisté, že se vyskytly případy, kdy bylo slovo užito s vlastními jmény.

U maskulin obourodých slov, která začínají na samohlásku, nebyly uvedeny cifry, protože je korpus nezaznamenal v plném tvaru. Nepíše se *la/lo avvocato*, ale *l'avvocato*, což není relevantním případem ke zkoumání.

Výhoda korpusu tkví v tom, že dokáže poskytnout číselné údaje, ale také uvést slova v krátkém kontextu, což je užitečné zejména u víceznačných slov.

a) *Capa*: v prvním případě jako žena ve funkci, ve druhém jako hlava (výraz užívaný na Jihu Itálie)

era ambiziosa, ma limpida, onestissima. E spendacciona, ma i soldi erano solo il simbolo di contare davvero. Voleva sempre essere	la capa	: il progetto Telit, la Superstet , sarebbero andati bene, ma solo se a comandare fosse stata lei. Puntava sempre al massimo
Bonjek si pone a mezzo e corre scuotendo	la capa	come un cavallo matto

b) *Consigliera* - jako abstraktní slovo (není dobré se řídit podle/dát na ...); kamarádka, která umí dobře poradit; žena ve funkci

È una riflessione impegnativa: speriamo che la noia sia buona	consigliera	.Riletture: torna il celebre romanzo di Horace Walpole, capostipite del genere gotico.
Glielo domandò, meno di un mese fa una sua vecchia amica, più grande di lei, sua	consigliera	,sempre pronta a darle una mano.
Si sono mossi in maniera particolare i consiglieri comunali dei verdi Fallabrino e De Benetti, si è mossa la	consigliera	comunale comunista Tea Benedetti, presidente della federazione ligure delle pubbliche assistenze, e hanno dato la loro adesione i sanitari del gruppo medicina e

c) **Vigilessa** – jako krásná žena; ve druhém případě je užito v pejorativním kontextu

E fa capire che qualcuno , quando prende il blocchetto del verbale e sfila la biro , è distratto dalle sue grazie. Lucia,	vigilessa	dal 1981, è un tipo affascinante. Alta, snella , capelli biondi ed occhi verdi , non molla di un millimetro .
Senonché la fanatica	vigilessa	è anche una vedova abbordabile .

d) V souvislosti s tímto slovem uvádíme také výraz pro „karabinici“, který jsme našli ve významu ženy-vamp.

Decisamente spinta e sensuale, la donna di Rocco Barocco. Lei è una guerrigliera del sesso, una	carabiniera	in missione speciale con pennacchio, microabito con banda rossa regolamentare e stivali da moschettiere in raso. È una donna che vive la notte
---	--------------------	--

Jelikož výzkum není postaven na korpusech, budeme se nyní věnovat poslední části rešerše.

3.4.3 Část třetí: Alma Sabatini versus dnešní úzus

V této části se vracíme k *Raccomandazioni*. Jak už bylo zmiňováno, jednotlivé formy, které byly prověřeny z hlediska dnešního úzu, zde budou konfrontovány s návrhy z této publikace. V rámci tohoto výzkumu zmiňujeme oba dva příklady; veškeré ostatní údaje uvádí tabulka číslo 3 v přílohách.

Případy, u kterých mezi všemi konkurenčními formami feminina převažovala jedna, která se shodovala s návrhem Almy Sabatini: *l'ambasciatrice, la chirurga, la deputata, la giudice, la ministra, la presidente, la senatrice*⁴³.

Formy, které se od návrhu výrazně lišily: navrhované *l'avvocata* zcela zastínilo *l'avvocatessa*; navrhovaná *la dottrice* nebyla nalezena vůbec, zatímco *dottoressa* ve stovkách případů; to samé v případě *la poeta*, která nebyla nalezena, a *poetessa*, u které byl zaznamenán velký výskyt; stejnými případy jsou *la professoressa/la professoressa*; *la studente/la studentessa*⁴⁴.

Závěrečná část výzkumu byla o poznání snazší než předchozí dvě, protože byl k dispozici jasný výchozí materiál.

3.5 Závěr praktické části

Cíl tohoto výzkumu, najít nejběžnější formy, se z teoretického hlediska poměrně zdařil. Bylo získáno mnoho užitečných informací, ze kterých lze usoudit, že slovníky (i mluvnice a jiné materiály) samozřejmě vždy zaostávají za praxí, která jim postupně utváří materiál ke zpracování.

Práce s korpusem byla užitečná, protože umožnila získat konkrétní čísla a přiblížit se více skutečnému úzu. Problémem naopak byla specifika jeho užití, o kterých bylo již pojednáno.

Slovníky uváděly výrazy v celém kontextu anebo je alespoň doplňovaly informacemi o jejich významech. Jejich nevýhodou je, že nemohou situaci postihnout více z praktického hlediska.

Cílem bylo takto dostupnými metodami získat informace o různých formách, porovnat je mezi sebou a získat tak představu o stávající situaci ve srovnání s tou v roce 1986. Tato práce se o to pomocí dostupných prostředků pokusila a dospěla k několika poznatkům, ze kterých zatím nelze vyvodit žádné relevantní závěry.

Závěrečná část práce je zaměřena na mimojazykové aspekty, které jsou s touto problematikou úzce spojeny a mohou skýtat potenciální řešení celého problému.

⁴³ SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana, in http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 109-119

⁴⁴ Ibidem

4. Italiano e oltre: za rámec jazyka

V této kapitole práce sleduje problematiku z různých perspektiv. Předmětem zájmu nebudou pouze činitelská jména, ale jazyk jako takový. První část kapitoly bude sledovat, jak je propojen se společností a myšlením mluvčích. Následuje exkurze do světa politiky a mass médií a ukázka toho, jak s ním může být manipulováno.

Na závěr pohlédneme (snad) k lepším zítřkům a pokusíme se naznačit, jakým způsobem by se daly podniknout kroky k vymýcení zdroje jazykového sexismu ve výchově a vzdělání.

Tato kapitola odpovídá dvojznačnosti názvu celé práce: v hlavní roli je rod. Ať už mužský či ženský, musí žít ve vzájemné rovnováze, doplňovat se a tolerovat se. Jazykový sexismus je pouhým svědkem toho, že „něco“ není zcela v pořádku a že je třeba trocha společenského taktu, aby byla celá situace přívětivější.

4.1 Příspěvky z psycho- a sociolingvistiky

V této kapitole bude fenomén rozebrán z psycholingvistického a sociolingvistického hlediska. O tomto tématu vyšlo nesčetné množství literatury: tato práce vybírá několik zajímavých myšlenek, které mohou být podnětné nejen pro lingvisty, ale i pro širší spektrum uživatelů jazyka (mluvčí, učitelé a studenti).

4.1.1 Sociolingvistika

Úvodní část kapitoly otevírá citace již zmíněného Giulia Lepschyho.

Ten říká, že to nejsme my, kdo mluví jazykem, ale že jazyk mluví za nás. Problematika kategorie gramatického rodu se mísí s kategorií společenskou. Jazykový

sexismus a stereotypy v určování rodu se jazyka dotýkají v celé jeho šíři a zároveň jsou jím podněcovány⁴⁵.

Problém jazyka jakožto systému tkví v tom, že na jedné straně utváří společenskou realitu, ale na straně druhé ji reflektuje a prostřednictvím svých mluvčích zaznamenává.

Společnost se neustále vyvíjí a nyní nastalo období, kdy ženy netouží po tom střežit teplo domova, ale chtějí se více prosadit ve společnosti; snaží se nastolit takové změny, aby se cítily jejich plnohodnotnými členkami a dostalo se jim řádného titulování.

*Jakmile budou ženy akceptovány v rolích, které dříve tradičně zastávali muži, jazykových sexismů začne ubývat. Že k tomu dojde, je dnes prakticky jisté. Je ovšem nutné vyvíjet jistý tlak, spočívající například v uvědomování si zavedených stereotypů a následném protestu proti nim.(...)*⁴⁶.

4.1.2 Psycholingvistika

Jazyk je prostředek komunikace, ale také vnitřní kulturní bohatství člověka.

V dětství každý dostane do vínku určité množství slov, které si individuálně zpracuje a v průběhu života neustále přijímá nové podněty a adaptuje se na nové situace. Jazyk je živoucí a vyvíjející se organismus, stejně jako ti, kteří jím komunikují. A stejně jako v životě, i v jazyce nastává mnoho rozporuplných momentů.

Na jedné straně je lidská touha po jistotě, která se odráží v uznávání jazykových tradic a lpění na pravidlech; na straně druhé je otevřenost k novým podnětům a snaha hovořit jazykem, který respektuje společnost a je předzvěstí změn, které udávají tempo vývoje.

Možná právě fakt, že jazykové a kulturní poznatky jsou přijímány přirozeně skrze mateřský jazyk, způsobuje složitější adaptaci na něco nového, neznámého.

4.1.3 Propojení socio- a psycholingvistiky

Neustále se hovoří o nutnosti radikálního přebudování stávajících norem, ale zní to spíše jako fráze. Aby to bylo skutečně účinné, je nutné dát všemu čas. Ale kolik času je třeba? Na to dokáže dát málokdo přesnou odpověď. Jisté je, že čas jazykový a společenský plynou svým vlastním tempem.

⁴⁵ LEPSCHY, G., LEPSCHY, A. L., SANSON H. *Lingua italiana e femminile*, 2001; Quaderns d'Italia 6, 2001, <http://www.raco.cat/index.php/QuadernsItalia/article/viewFile/26235/26069>, s. 10

⁴⁶ BOLINGER, D. *Jazyk jako nabitá zbraň*. Praha. Přeložil Petr Zima, 2008, s. 171

Jazyk se nevyvíjí v rytmu mentalit. Ty samy se mění pomaleji než zákony. Mohou-li jazyky vydávat tak vzácná svědectví o jednotlivých fázích vývoje lidské společnosti a o jejich představách, děje se tak právě v míře, v jaké v něm stavy vědomí a kultury zanechávají postupné stopy. Každá nová fáze je překonáním té předešlé, takže jazykové důkazy hovoří o minulosti a nikoli o přítomnosti ⁴⁷.

Významný příspěvek k tématu nabízí článek Maurizia Gnerreho z časopisu *Italiano e oltre*, který se zamýšlí nad společenskými posuny. Říká, že skutečný pokrok nastane v momentě, kdy se stírá hranice mezi nevědomým vyjadřováním a nadiktovanými normami ⁴⁸.

Dále je vhodné uvést myšlenku ze stati tří autorů, Anny Laury Lepschy, Giulia Lepschyho a Heleny Sanson *Lingua italiana e femminile*, která se vrací k Lepschyho názoru, že jazyk mluví za nás. Říká, že dokud bude jazyk patriarchální a sexistický, bude to vypovídat o způsobu myšlení jeho mluvčích. Doporučuje, aby si mluvčí této skutečnosti byli mluvčí vědomí a snažili se své myšlenky formulovat tak, aby nikomu nestraničili ⁴⁹.

Na závěr této kapitoly by se dalo konstatovat, že čas jazykový a společenský jsou vzájemně spojeny tenkými nitkami. Gramatické systémy se přizpůsobují společensko-kulturním změnám, stejně jako se živočichové adaptují na nové prostředí ⁵⁰.

Na rozdíl od zvířat má člověk dar, že dokáže smyslové zážitky vyjádřit slovy. Ta ale někdy nedostačují. Říkáme „nemám slov“ a přemýšlíme, jak vyjádřit naše pravé pocity a myšlenky. Když něco dokážeme pojmenovat, tak to jednoduše existuje. Ale platí to i obráceně?

Le cose del mondo hanno tutte in comune il fatto di apparire e sono destinate ad essere viste, toccate, odorate, da altre creature dotate degli stessi organi di senso. Essere e apparire coincidono, per cui l'inesponibile, il non raccontabile é l'inesistente ⁵¹.

⁴⁷ HAGÈGE, C. Člověk a řeč. Přeložila Milada Hanáková. Praha: Karolinum, 1998, s. 273-274

⁴⁸ GNERRE, M. La differenza é morta. *Italiano e oltre* II, 1987, s. 110

⁴⁹ LEPSCHY, G., LEPSCHY, A. L., SANSON H. *Lingua italiana e femminile*, 2001; *Quaderns d'Italia* 6, 2001, <http://www.raco.cat/index.php/QuadernsItalia/article/viewFile/26235/26069>, s. 10

⁵⁰ HAGÈGE, C. Člověk a řeč. Přeložila Milada Hanáková. Praha: Karolinum, 1998, s. 275-280

⁵¹ SAPEGNO, M. S. (a cura di). *Che genere di lingua?*, Roma: Carocci, 2010, s. 230

Jsme tedy vnímajícími živočichy, nebo chcete-li lidskými bytostmi, které se dorozumívají jazykem. Ten dřímá v každém člověku, ale také mu pomáhá spojit se s okolím. Komunikace se odehrává v určitém časoprostoru a reflektuje realitu, o níž dokáže vypovědět pouze tolik, co jazykové normy umožní.

4.1.4 Lingvistika, psyché a společnost

Závěrečné shrnutí této kapitoly propojuje obě zmíněné disciplíny a lingvistiku jako takovou na společensko-kulturním pozadí. Velmi výstižná jsou slova jednoho z otců lingvistiky, Ferdinanda de Saussure, který se zamýšlí nad svou teorií souvztažnosti mezi zcela odlišnými *langue* a *parole*, které se nezbytně doplňují a jedna bez druhé by nemohla existovat:

*(...) Lo studio del linguaggio comporta dunque due parti: l'una, essenziale, ha per oggetto la lingua, che nella sua essenza é sociale e indipendente dall'individuo; questo studio é unicamente psichico (nel senso di astratto); l'altra, secondaria, ha per oggetto la parte individuale del linguaggio, vale a dire la parole (...) essa é psicofisica. (...)*⁵².

Claudio Nobili, autor stati „*Comunicazione attraverso le bacheche universitarie*“, ve které byla Saussurova myšlenka uvedena, ještě dodává, že změny se nejdříve odrážejí v *parole* a až poté se začínají kodifikovat a přenášejí se do *langue*.

Vraťme se ale zpět k Saussurovi a jeho myšlence. Říká, že aby se realizovaly všechny tyto změny, je nutné, aby zde byli mluvčí, kteří jazyk utvářejí a posouvají kupředu. Díky nim lze říci, že jazyk je živoucím organismem⁵³.

4.2 Politika(ření)

Pokud hovoříme o vlivu politiky na jazykové změny, je velmi snadné dostat se na tenký led. Problém je v tom, že odstraňování sexismu v jazyce, který je v něm od pradávna zakořeněný a donedávna přehlížený, může být přijato jako odpírání svobody. Podat „nařízení shůry“ tak, aby působilo jako doporučení a ne jako pokyn, je úkol nesnadný a velmi subjektivní.

⁵² SAPEGNO, M. S. (a cura di). *Che genere di lingua?*, Roma: Carocci, 2010, s. 211-212

⁵³ *Ibidem*

Na druhou stranu, tlak vyšší moci může člověku otevřít oči a přimět ho nahlížet na známé věci z jiné perspektivy.

Jak říká Alma Sabatini v *Raccomandazioni*⁵⁴, jazykové změny nenastanou samy od sebe, ale jsou vždy pečlivě naplánovanou sociopolitickou akcí. Kodifikování jazykových změn dokládá důležitost slov ve vztahu ke společenské realitě. Mimo jiné se autorka vrací k principu přijímání nových slov. Podotýká, že stejně tak, jako se nové výrazy ukotvily v jazyce, by se mělo v lidech ukotvit povědomí o tom, že neopatrný mluvčí může být označen za sexistu či rasistu.

Dřívější politické snahy nevzbudily v mluvčích nadšení přijmout nová doporučení, protože byla většinou předkládána jako nařízení a ne jako podklad pro úvahu či pozvání k diskusi. I zmiňované *Raccomandazioni* nebyly přijaty bez posměšků a s otevřenou náručí, mimo jiné právě proto, že se jednalo o soubor jakýchsi ano a ne a v neposlední řadě také proto, že se na jejich publikaci podílela vláda.

Tyto snahy vyvolaly otázky o svobodě vyjadřování: kdo má a nemá právo diktovat správné užívání jazyka, které je do určité míry v „osobním vlastnictví“ jeho mluvčích?⁵⁵

Zároveň se ale mnoho mluvčích shodlo, že jazyk musí být nějak regulován, protože slouží ke vzájemné komunikaci mezi lidmi.

Problematika propojení politiky a lingvistiky neustále plodí nové otázky a řešení se často ukazuje jako velmi subjektivní. Ke slovu se dostává asi nejlepší způsob, jak celé situaci čelit: zdravý rozum.

Jelikož nějaká pravidla jsou nezbytně nutná, měla by být pokud možno sestavena rozumně. (...) Norma by měla tolerovat přiměřeně široké spektrum možných tvarů. A co je nejdůležitější, veřejnost i političtí činitelé mají právo být v této oblasti přesně informováni, právě tak jako mají právo na přesné informace o stavu zdravotnictví, veřejné bezpečnosti a o cenách základních životních potřeb. (...) Autorita je dobrá věc, musí být ovšem na něčem založena a nesmí se dostat do rukou radikálních fanatiků⁵⁶.

⁵⁴ SABATINI, A. *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana*. in: http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf, s. 98

⁵⁵ SAPEGNO, M. S. (a cura di). *Che genere di lingua?*, Roma: Carocci, 2010, s. 25

⁵⁶ BOLINGER, D. *Jazyk jako nabitá zbraň*. Praha. Přeložil Petr Zima, 2008, s. 75

S jazykem může člověk svévolně nakládat, ale jakmile se skrze něj dostane do kontaktu s okolím, měl by být opatrnější.

Je složité chtít mluvčím diktovat nový úzus a popřít ten starý, který dosud dobře fungoval. Pokud se tak děje formou nátlaku, může každá, byť dobře míněná rada působit jako upírání svobodné volby.

V případě těchto opatření je třeba si uvědomit, že veškeré změny potřebují čas, aby byly akceptovány a brány vážně. Nelze přepsat minulost, ani popřít tradici, ale můžeme se podílet na utváření budoucnosti: my jsme ti, kteří jazyk používáme a udáváme jeho směr⁵⁷.

Úzus je vždy nad normami, ovlivňuje dynamiku vývoje jazyka a je tudíž výsledkem individuální volby. Ta nepramení jen z otrockého kopírování pravidel, ale také z hloubky myšlení. Stačí, když se jednotliví mluvčí shodnou na nových prvcích, kterými ožíví normu, a tyto prvky zanesou do slovníků a gramatik. Celý tento mechanismus dynamičnosti jazyka tedy nejlépe odpovídá jedné ze základních definic jazyka, podle které je v podstatě společenskou dohodou.

Je ovšem dobré, aby lidé, kteří přepisují slovníky a gramatiky, byli znalí celé situace a zajímali se o něj skutečně do hloubky. Jinak se mohou nahodilé rady a poučky stát terčem posměchu a ničeho se tak nedocílí.

Tuto kapitolu uzavírá citace významného italského spisovatele Piera Paola Pasoliniho. Je sice pravda, že on ji použil v jiném kontextu, ale zdá se být natolik výmluvná a výstižná, že se dá použít i v tomto případě:

„Ogni qualvolta nella storia italiana si é posto e si pone il problema della lingua, e si sta ponendo allo stesso tempo un problema di potere“⁵⁸.

Tato věta vysvětluje nevoli mluvčích nechat si mluvit do „svého“ mateřského jazyka. Nemusí to nutně znamenat, že by lidé nebyli ochotní o problému přemýšlet. Problém je třeba hledat spíše v tom, že je to vnímáno jako omezování svobodné volby, což vzbuzuje už z principu nechuť.

S problematikou politiky a ovlivňování souvisí také mass média. Ta, stejně jako politika, mohou být prostředkem k prosazení osobních zájmů. Jelikož cílem této práce není

⁵⁷ SAPEGNO, M. S. (a cura di). *Che genere di lingua?*, Roma: Carocci, 2010, s. 26

⁵⁸ *Ibidem*, s. 28

sledovat činnost, ale pojmenování těchto činitelů nebo činitelek, práce se zaměří na perspektivu nikoli z etického, ale z lingvisticko-spoločenského hlediska.

4.3 Nástin úlohy mass médií

Prostředky masové komunikace se rozumí takové prostředky, které jak písmem, tak slovem šíří informace směrem k anonymnímu publiku. Vztah mezi odesílatelem a příjemcem je jednostranný; komunikace postrádá bezprostřední zpětnou vazbu. Podobná nesourodost je ovšem v tomto vztahu patrná i ze společenského hlediska: *mentre il primo é costituito da una struttura complessa e altamente specializzata, che deve poter disporre di ampie risorse economiche, il secondo é costituito da una somma, potenzialmente illimitata, di individui, ognuno con le proprie caratteristiche socio-culturali (reddito, istruzioni, interessi, ecc.), che fruisce dei messaggi trasmessi dai mass media da solo o in piccoli gruppi*⁵⁹.

Mezi mass média řadíme tisk, rozhlas, televizi, kino, reklamu a v neposlední řadě také internet. Ten umožňuje jakousi skutečnou a přímou komunikaci mezi lidmi skrze elektronické prostředky.

*Internet é un mezzo di comunicazione di massa, una sintesi della comunicazione esistente, "reale", che entra nei computer, sui cellulari di tutti/e, in modo immediato e diretto, fornendo risorse per una maggiore conoscenza(...)*⁶⁰.

V dnešní době internet představuje jeden z nejrozšířenějších způsobů komunikace (chat, forum, atd.)

Není v silách jednoho člověka zmapovat veškeré internetové příspěvky, které se vztahují k tomuto tématu. Je však vhodné uvést výmluvný článek Alessie Rastelli, který se 14. června 2011 objevil na internetovém deníku *Corriere della Sera.it*.

Autorka článku není osobně zaujata proti výrazům jako *avvocata, ingegnera, ministra, la presidente a direttrice*, ale zároveň si je vědoma komplexnosti celého problému.

Hovoří o ženách své generace a zamýšlí se nad tím, kolik z nich mělo možnost dostat se do vyšších funkcí. Pro ni samotnou je celá situace spletitá. Přesto je přesvědčena, že je vhodné o ní diskutovat, neboť se nejedná pouze o formální otázku.

⁵⁹ CORTELAZZO, M. A. Italiano d'oggi, casa editrice Esedra, 2000, s. 37-38

⁶⁰ SAPEGNO, M. S. (a cura di). Che genere di lingua?, Roma: Carocci, 2010, s. 225

I Alessia Rastelli se vyjadřuje k problému vyšší moci, která by měla ukládat zásady a zavádět změny. Zmůže se ale na pouhou otázku:

“Coltivo anche qualche riserva di metodo: è giusto imporre dall’alto un linguaggio che non è ancora entrato liberamente nell’uso?”⁶¹.

Pokračuje s příklady *assessora, marescialla, medica* a uvádí, že doposud byly přijímány jako ironické. Proto si klade otázku, zda nebudou působit těžkopádně a nevyostří ještě více genderovou problematiku.

Dále se vyjadřuje k tomu, že označení žen ve vyšších funkcích adekvátním femininem je stále ještě opomíjené. Uvádí Maru Carfagnu, která není pro nikoho *ministra delle Pari opportunità*; Rosu Russo Iervolino, která je pro všechny *l’ex sindaco* a ne *l’ex sindaca di Napoli*; dále pak Susannu Camusso, která je v biografii, kterou uspořádala CGIL (*Confederazione Generale Italiana del Lavoro*), nejprve uvedena jako *vice segretaria*, ale dále se o ní píše jako o *segretario generale*.

Autorka článku v otázce maskulin odkazuje k profesorce italské lingvistiky na univerzitě v Modeně a Reggio Emilia Cecilii Robustelli, která se již léta zabývá genderovou problematikou. Robustelli je zastánkyní užívání feminin. Podle ní je jejich užívání nejen etičtější, ale také přispívá k jasné komunikaci.

“(…) adottare il femminile favorisce la chiarezza, riducendo i casi di concordanze quantomeno ambigue, del tipo: Il ministro è incinta”.

V jednom z odstavců odkazuje také k Almě Sabatini. Poukazuje na fakt, že během téměř dvaceti let od vydání *Raccomandazioni* se lidé k celé problematice neustále vrací.

“Oggi il tema - complice il confronto più serrato con gli altri Paesi europei e i movimenti di donne che hanno riempito le piazze negli ultimi mesi – si ripropone”.

V rámci této úvahy zmiňuje konkrétní osoby a projekty, které se problematiku snaží zpopularizovat. Mezi nimi je například stránka na sociální síti facebook, *Genere, lingua e politiche linguistiche*, kterou založila další významná italská lingvistka Giuliana Giusti.

Členy této skupiny informuje o tematických setkáních, nabízí jim možnost nahlédnout do různých materiálů, které jsou na stránce k dispozici, a také umožňuje členům účastnit se diskuze.

⁶¹ RASTELLI, A. Dopo la cancelliera Merkel vogliamo anche ministra e ingegnera?, Corriere della Sera.it, 14.6. 2011. <http://27esimaora.corriere.it/articolo/dopo-la-cancelliera-merkelvolete-anche-ministra-e-ingegnera/>

Jsou tu ale i další: například v listopadu 2010 zorganizovala *la Rete per l'eccellenza dell'italiano istituzionale (Rei)* celodenní seminář na téma *Maschile e femminile: usi correnti della denominazione di cariche e professioni*.

V neposlední řadě se také poukazuje na počín významné Accademie della Crusca. Ta v květnu loňského roku vydala *Guida alla redazione degli atti amministrativi*, ve kterých doporučuje upřednostnit feminina, která jasně odkazují na ženy.

Součástí článku je video rozhovor přímo s prezidentkou Accademie della Crusca, Nicolettou Maraschio, která se k těmto doporučením staví pozitivně. Ačkoliv celý rozhovor působí jako obohacující prvek celého článku, nemůžeme se zbavit dojmu z jeho didaktického rázu (vzhledem k faktu, že byly přes půl obrazu vyvěšeny nápisy *la presidente*, *la ministra*, atd.).

Na závěr článku se autorka přiklání k tomu, aby forma činitelského jména odkazovala jasně a srozumitelně k referentovi či referentce. Poukazuje přitom na to, že nová feminina by neměla být zaváděna jako diktát, ale jako předzvěst možných změn. Tuší, že některé formy budou zpočátku považovány za těžkopádné, a proto je dobré postupovat po malých krocích.

V této souvislosti poukazuje na německou kancléřku Angelu Merkel, která si sama zvolila označení *la cancelliera*. Dnes už se nad tím nikdo nepozastavuje a je přijato jako zcela přirozené. I v Itálii.

Rastelli se v návaznosti na tuto političku v závěru článku obrací přímo ke čtenářům a čtenářkám s otázkou, zda jsou připraveni akceptovat zmíněné jazykové změny⁶².

Tolik tedy k problematice mass médií. Nyní se zaměříme na případný budoucí vývoj. Netroufáme si jej předvídat, ale pokusíme se nastínit řešení celé problematiky, která začíná u nových mluvčích. Děti jsou (zřejmě) naší budoucností.

4.4 Jazykový sexismus a školní prostředí

*Perché si raccolgano frutti significativi, bisogna modificare i comportamenti nel profondo e lavorare molto sulle nuove generazioni. E' chiaro che per farlo diventa necessario formare chi insegna, a partire dalla scuola primaria, anzi dalla materna*⁶³.

⁶² RASTELLI, A. Dopo la cancelliera Merkel vogliamo anche ministra e ingegnera?, Corriere della Sera.it, 14.6. 2011. <http://27esimaora.corriere.it/articolo/dopo-la-cancelliera-merkelvolete-anche-ministra-e-ingegnera/>

⁶³ ERCOLINI, M. P. Lingua sessista?. Dol's, 2011. in: http://www.dols.net/magazines_news.php?id_micro=25&id_news=1878

Na úvod této kapitoly jsme citovali úryvek z článku *Lingua sessista?* od M. P. Ercolini. Ta tvrdí, že aby veškeré jazykové změny našly uplatnění, je třeba dojít ke kořenům celého problému a snažit se vést nové generace mluvčích k tolerantnějšímu vyjadřování. Proto je nezbytné začít u učitelů.

Právě oni mají v celé situaci stěžejní roli. Měli by být obeznámeni s celou situací, měli by být ochotní vést dialog, vyslechnout názory svých žáků a nadále sami sebe vzdělávat. Celá problematika jazykového sexismu se tímto dostává do ještě spletitější situace. K tomu, aby mohl být zaveden společensky tolerantní jazyk, je vhodné soustředit se na etiku učitelů, kteří ji mohou dále šířit.

Tato kapitola je věnována několika zajímavým postřehům z pedagogiky, které mohou v jistém ohledu poskytovat inspiraci v oblasti vzdělávání. Pokud jazyk odráží nevyváženost a diskriminaci ve společnosti, je nutné hledat jejich příčiny.

Dobrý učitel by v rámci vhodných didaktických metod měl dokázat vést děti k tomu, aby hovořily o svých představách.

*Svět je plný nesčetných předmětů a prožitků. Uspořádáváme si ho tím, že převádíme své vjemy (to, co vidíme, slyšíme, cítíme, atd.) na pojmy (slova a myšlenky). (...) Pojmy nám pomáhají třídít a uspořádat myšlenky a prožitky; poskytují nám označení, které těmto uskupením myšlenek dáváme*⁶⁴.

I „hlavní hrdinové“ této práce, činitelská jména, nejsou ničím jiným než pojmy. Je dobré začít s výchovou mluvčích u základů vyjadřování.

Je na učiteli, aby žákům vysvětlil, že pojmenovat ženu, která se zabývá kritikou, *la critica*, je zcela v pořádku, přestože totéž slovo může rovněž znamenat vědní disciplínu. Dítě si tento poznatek uloží a nebude spekulovat nad tím, zda slovo užít jako maskulinum, nebo ho modifikovat pomocí slova *onna*. Bude ho jednoduše akceptovat jako variantu mužského *il critico*.

Dále by si učitel měl být vědom, že výchova mluvčích s sebou nese jeden důležitý princip: mluvit. Jedná se o zdánlivě banální informaci, ale vzpomeňme na příklad staré školy. Učitel stojí před tabulí a vykládá žákům látku. Ti si tři čtvrtě hodiny cosi píšou, ale ke

⁶⁴ FISCHER, R. Učíme děti myslet a učit se. Přeložil Karel Balcar. Nakladatelství Praha, 2004, s. 73

slovu se nedostanou. Nejde o to pouze mluvit na žáky, ale mluvit s nimi, vést nenásilnou formou dialog ⁶⁵.

Učitel by si měl uvědomovat své poslání a dokázat se povznést nad stereotypy. Zajímavě se k této otázce vyjadřuje Zdeněk Helus ve své knize *Dítě v osobnostním pojetí*, konkrétně v kapitole Pohlaví a gender. Zpočátku se zamýšlí nad tímto výrazem:

Termín gender označuje to, co se s člověkem daného pohlaví stane (jak se vyvine, jakých vlastností nabude apod.) působením kulturně-sociálních vlivů ⁶⁶.

V otázce genderové rovnosti z hlediska společnosti a kultury, autor hovoří o rozdílných přístupech k děvčatům a chlapcům již od dětství a dále pak během celého jejich vývoje.

Dále vyjmenovává čtyři metody, jak je dětem vysvětlována příslušnost k jejich pohlaví a jak jsou na základě toho vychovávány. Autor knihy si ale příliš nelibuje v teoretizování a proto na celou situaci dokáže pohlédnout z vyšší perspektivy:

(...) Jak ženy, tak muži se dostávají do sítě konvenčních představ o svých rolích, možnostech, povinnostech, nevhodnostech, apod. A jak pro ženy, tak pro muže to mnohdy znamená citelné omezení osobní svobody, možností rozvoje a kvality životní seberealizace. Je to také výzvou pro osobnostní seberealizaci mužů i žen, pro jejich vzájemné pochopení a bohatý vzájemný život. A je to i výzvou pro učitele a školu, aby prohlubovali vnímavost žáků pro pozoruhodnou skutečnost, že já jsem žena, ty jsi muž – ty jsi žena, já jsem muž. V tomto tkví jeden ze zdrojů obohacení člověka člověkem ⁶⁷.

Až dosud bylo pojednáváno o problematice pedagogiky spíše z teoretického hlediska. Tato práce nemá být sborníkem rad či přemítání, a proto nyní představí nový vzdělávací projekt, který v Itálii zvýšil zájem širší veřejnosti o celou problematiku ⁶⁸.

Během školního roku 2008/09 byla ve většině italských regionů vypsána soutěž na nejlepší projekt studentů a učitelů týkající se jazykového sexismu. Do tohoto snažení se zapojili studenti středních škol a vytvořili 67 návrhů na podobu projektu. Vítězem se stal

⁶⁵ HOLT, J. Jak se děti učí. Přeložil Kostiha, S., Tůma, J. Praha: Agentura Strom, 1995, s. 27

⁶⁶ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál, 2009, s. 143

⁶⁷ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál, 2009, s. 143

⁶⁸ SAPEGNO, M. S. (a cura di). *Che genere di lingua?*. Roma: Carocci, 2010. s. 135-168

projekt *Sui generis*, který za podpory institucí z římské periferie, dokázal přilákat studenty, vzdělance, rodiny a místní obyvatele. Součástí projektu byly i takzvané *úterky Sui generis*, kdy se za přítomnosti odborníků vedly diskuze na témata související s problematikou. Ale nezůstávalo jen u řečnění. Shromáždění se snažilo příznivce zaujmout konferencemi, promítáním filmů a organizací tematických kroužků. Do celého projektu se mohli aktivně zapojit i studenti a vytvořili spolu se svými učiteli dvacet skupin. Každá z nich se zaměřila na konkrétní aspekt jazyka z perspektivy genderu a pokusila se jej rozšířit o nové informace.

Pět z těchto skupin se angažovalo v oblasti lingvistiky. Nejvíce ohlasů získal projekt „*Insegnare la lingua italiana in un'ottica di genere*“, který se pokouší odstranit sexismus z jazyka tím, že upozorňuje na zaběhnuté stereotypy, zlovyky a pokouší se nabídnout konkrétní řešení. Sympatické je, že si neklade přemrštěné cíle, ale snaží se najít cestu, jak ukázat žákům sexismus v jazyce. Navrhuje takovou podobu jazyka, která by respektovala obě pohlaví. Dále se snaží o definici celého fenoménu a ukazuje jeho stopy v italském jazyce. Zaměřuje se na tvoření feminin činitelských jmen a naráží na problém akceptování neologismů.

Praktickým přínosem celé skupiny je test, kterého se zúčastnili mladí italští mluvčí. Dotazovaní studenti dostali tabulku s několika profesemi uvedenými v maskulinu a měli za úkol vybrat nejvhodnější ekvivalent feminina. Museli ji vyplnit dvakrát: poprvé podle intuice a podruhé poté, co byli seznámeni s návrhy Almy Sabatini a Cecilie Robustelli.

Výsledky ukázaly, že mezi testy byly značné rozdíly. V prvním studenti dali přednost maskulinním formám, ale ve druhém je zcela porazily feminina typu *la avvocato*, *la ministra*.

Zajímavé bylo také zjištění, že kritériem pro shodné odpovědi nebyl typ školy či regionální původ, ale právě znalost, či spíše neznalost celé problematiky.

To jednoznačně přivádí k myšlence, že pokud se školský systém dokáže vymanit ze své provinciálnosti a otevřít se novým poznatkům a kontaktům, pak se můžeme dostat o krok blíže k tolerantnějšímu jazyku.

Kapitolu *Italiano e oltre: za rámeček italštiny* uzavírá citace, která se pokouší doložit, proč bylo věnováno tolik prostoru jednotlivým mimojazykovým aspektům.

Účinné ovládání lidí prostřednictvím jazyka se v současné době stalo nezhoubnějším prostředkem manipulace, jelikož působí přímo u zdroje. (...) Jazyk je ovšem nejen nástrojem, ale i materiálem, je světem, v němž lze pomocí slov vytvořit prakticky cokoli, a pak tento výtvar přenést do reality. Ale již myšlenkové podoby těchto výtvarů musejí obsahovat část reality – totiž jazyk; každý projekt musí být formulován v jazyce, aby

mu tvůrci, kteří jej budou realizovat, rozuměli. Tak jako lidé běžně uvažují a hovoří o stravě, o bezpečnosti silničního provozu či o cenách bydlení, měli by začít přemýšlet a hovořit o jazyce⁶⁹.

⁶⁹ BOLINGER, D. Jazyk jako nabitá zbraň. Praha. Přeložil Petr Zima, 2008, s. 225

5. Závěr

Tato práce byla věnována rodům činitelských jmen označujících profese či tituly v italštině. Analýza se zaměřila na tvary substantiv, které mají v italštině tradici, nebo vznikly užitím pravidel pro přechylování, která má italština přirozeně k dispozici (ty „nepřirozené“ formace byly zmíněny jen okrajově). Na konkrétních případech bylo doloženo, že výběr vhodného tvaru se neobejde bez různých omezení, tj. není snadné užít „správnou“ formu, aby odpovídala buď normě, nebo vkusu rodilých mluvčích. Jak norma, tak vkus se ukázaly jako subjektivní kritéria. Při zkoumání slovníků bylo zjištěno, že jejich autoři se v mnoha případech liší, ať už navrhouvanou formou, či poznámkami. K celé problematice také zřejmě přispívá fakt, že italština nemá žádný státní orgán, který by celou jazykovou situaci mohl regulovat. Slavné akademie jsou už minulostí. Jisté jméno si stále udržuje *Accademia della Crusca*, která se snaží zůstat v povědomí laické i odborné veřejnosti.

Co se týká výzkumu, dalo by se velmi povrchně konstatovat, že italština nemá s patřičnými femininy problém. U maskulina bývají často uvedena. Nicméně v těsném závěsu nechybí ani poznámky, které dodávají důležité informace. Zajímavé bylo také zjištění, že feminina byla často zmíněna pouze u maskulina (uvedením sufixu či koncovky v závorce), ale slovník je jako svébytné tvary neudával.

Maskulinum tedy často bývalo jedinou schůdnou cestou, jak se dostat k patřičnému tvaru feminina. Mezi odpovídajícími tvary často figurovalo také maskulinum pro označení ženy (*anche f.*). To se týkalo zejména prestižních a významných profesí či titulů. Obecně platí rovnice: čím prestižnější funkce, tím více nejasností a leckdy také více případů maskulina (*ingegnere, avvocato, architetto, ministro, atd.*).

Jakmile se dostaneme k problematice maskulin pro označení ženy, mnozí si vzpomenou na velké “NO“ v *Raccomandazioni*. V tomto případě přichází na řadu soudnost: je třeba individuálně zvážit, zda je skutečně nutné užívat maskulinum v případech, která umožňují mnoho jiných řešení. Mezi těmi, v současnosti hojně diskutovanými, lze uvést *ministra, architetta, ingegnera, cancelliera*.

Raccomandazioni byly mimo jiné svazkem plným četných rozporů a nepochopitelných závěrů. Alma Sabatini si evidentně zaškatulovala sufix *-essa* jako pouze pejorativní a popřela tak dlouhou tradici jmen *professoressa, studentessa, dottoressa*. Návrhy jako *professora* a *la studente* ještě nezní tak radikálně, ale případ s *dottrice* už působí trochu násilně.

Dalším z nejasných sufixů je *-tore* a jeho ekvivalenty *-trice* a *-tora*. Přestože se jedná o sufix produktivní, ani ten se neobešel bez nejasností. Podobná dichotomie nastala u sufixu *-sore*, který často nabízel *-sora* anebo *-itricce* (při přechylování z původního tvaru báze slovesa).

Dílu Almy Sabatini byla věnována poměrně velká pozornost ze dvou důvodů.

Jednak proto, že při výzkumu sloužilo jako jasný výchozí bod, ale zejména proto, že bylo zajímavé sledovat, do jaké míry se ve společnosti uchytily navrhované změny a dílo jako takové.

Výzkum umožnil získat dostatek informací, ale občas byly málo vypovídající. Proto se pozornost zaměřila také na faktory mimojazykové, které mohou mít v celé situaci konečné slovo. Teoretická část práce se zabývala jazykem obecně a pokusila se najít možné příčiny celé situace. Ta je v rukou mnoha lidí a je natolik vrtkavá, že nemá smysl dělat ukvapené závěry. Tato část měla být spíše skicou pro budoucí obraz. Jakých nabude kontur a v jakém stylu se ponese, ukáže čas.

Co se týká předmětu této práce, často se nabízelo srovnání s češtinou. Pokusit se zmapovat dva zcela odlišné jazyky by snad ještě možné bylo, ale porovnávat je mezi sebou už by postrádalo smysl. Užitečné by mohlo být srovnání italštiny s nějakým jiným románským jazykem. Nebo si několik let počkat a k celé situaci se vrátit jako k „časem prověřenému jevu“. Nesnadnou, ale jistě přínosnou prací by bylo zaměřit se na školní projekty nebo jiné hromadné akce a sledovat jejich postupy, metody, přínos a výsledky.

Ať už se na celý fenomén díváme jakkoli, jedno je jisté: jazykový sexismus není pouze předmětem zájmu hloubavých lingvistů, ale týká se nás všech. Je dobré o něm vědět, snažit se mu nenásilně předcházet a tolerantně se vyjadřovat.

Člověk se celý život něčemu učí: ten charakterní se učí, jak být lepším.

6. Riassunto/Resumé

I generi maschile e femminile in italiano: una categoria non solo grammaticale

Questa tesi di laurea è dedicata ai nomi di agente che indicano professioni, mestieri o titoli in italiano.

Si è scelto un gruppo di sostantivi così tematicamente ristretto perché riflette meglio il significato dei due generi della lingua italiana: il maschile e il femminile.

Essi rappresentano la base di questo lavoro. Si tratta di una categoria grammaticale con un potenziale così forte da poter influenzare molti aspetti importanti della lingua italiana. Oggigiorno le persone si identificano non solo tramite il loro nome e cognome ma anche secondo la professione che svolgono. Vogliono acquistare stima e rispetto non solo attraverso i gesti ma anche tramite le parole. Perciò, il come indicare in maniera adeguata una persona che svolge una determinata funzione è un tema di discussione sempre attuale. La situazione non sembra molto ben bilanciata: lo testimoniano le pubblicazioni del secolo scorso che accusano i parlanti come “sessisti”. La pubblicazione più nota in Italia è l’opera di Alma Sabatini *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* del 1986.

L’opera della Sabatini si contraddistingue in questa tesi di laurea come termine storico del fenomeno per la sua importanza negli anni Novanta. In quel periodo ha provocato molte discussioni: ne sono almeno due opinioni di linguisti che hanno contribuito ad una visione critica dell’opera subito dopo la sua pubblicazione. Così si riescono ad evidenziare gli aspetti delle *Raccomandazioni* che parevano più discutibili.

La traccia di quest’opera è presente in tutta la tesi, non perché si voglia analizzare la situazione degli anni Novanta, ma per osservare criticamente l’opera stessa e poterne trarre degli spunti di riflessione. Per questo motivo è necessario studiare i casi specifici della prospettiva dell’uso contemporaneo e cercare di penetrare tutta la situazione per capire meglio le regole e le deviazioni dalla norma.

L’analisi si apre con uno schema delle desinenze e dei suffissi: questa parte serve soprattutto per sottolineare quelle stesse eccezioni su cui pone l’accento il lavoro.

È stato necessario raccogliere materiale sufficiente e scegliere esempi adeguati.

I nomi dei titoli sono stati scelti secondo le *Raccomandazioni*, ma anche secondo le grammatiche, le pubblicazioni linguistiche e gli articoli contemporanei. Alcuni esempi sono stati presi dall'elenco delle professioni attuali sul sito *www.professioni.it*.

Le grammatiche sono state scelte per mettere in risalto il criterio dell'autore ma anche per la prospettiva socio-culturale nella quale si colloca la materia.

Nell'elenco delle pubblicazioni socio-linguistiche figurano solo quelle che offrono le idee rilevanti. I loro autori sono sia famosi linguisti, che autori meno noti, ma tutti hanno arricchito il dibattito con riflessioni stimolanti.

Tra gli articoli reperiti dai giornali abbiamo utilizzato soprattutto la rivista *Italiano e oltre*, ma anche alcuni quotidiani contemporanei on-line (tra gli altri *il Corriere della Sera.it*). Per curiosità abbiamo presentato anche una parte della rivista *Dol's*; anche se non si può negare il suo orientamento femminista, l'articolo offre delle idee degne di nota.

L'elenco già menzionato era molto dettagliato e così è stato possibile scegliere i nomi più rappresentativi. Alcuni esempi che abbiamo tratto da esso sono stati utilizzati soprattutto per dimostrare la ricchezza dell'italiano riguardo alla formazione di neologismi.

La ricerca si concentra sulle forme lessicali tipicamente italiane, o per la loro origine o per il modo della loro formazione attraverso le desinenze o i suffissi italiani. Si è scelta una quantità abbondante di sostantivi per poter apprezzare la ricchezza delle eccezioni e della loro natura.

Tutte le forme sono state analizzate con il sussidio di cinque vocabolari italiani monolingua. Essi sono stati scelti a seconda di vari criteri: l'anno della loro pubblicazione, la loro tradizione, la loro diffusione e la loro reputazione in Italia. Così per l'analisi abbiamo utilizzato il vocabolario *Devotino*, *Garzanti*, *GRADIT*, *Sabatini-Coletti* e *Zingarelli*. Il più recente di essi è il *Devotino* (2007), mentre il più vecchio è lo *Zingarelli* (1998). Tutti e cinque rappresentano la base dell'intera ricerca perché le forme lessicali sono state studiate seguendo lo stesso principio. Evidenziano la norma e offrono la prospettiva teorica che arricchisce le forme delle informazioni rilevanti: durante l'analisi dei femminili appaiono alcune piccole note riguardanti le informazioni sul vero uso delle parole, come connotazioni ironiche o spregiative, forme popolari, particolarità. Interessanti dal punto di vista socio-culturale sono le forme al maschile per indicare le donne in determinati ruoli: esse segnano una certa stagnazione del progresso. Infine sorgono le forme problematiche che indicano non solo la donna ma anche la disciplina scientifica (*la matematica*) o una macchina (*la fresatrice*).

Durante la ricerca abbiamo studiato come vari vocabolari siano in grado di riflettere i cambiamenti sociali. Ci siamo focalizzati sui mestieri o le professioni tipicamente italiane ed abbiamo cercato le loro varianti al femminile. Abbiamo trovato alcune parole in forma adeguata, ma quelle veramente tradizionali si trovano soltanto al maschile.

Gli autori dei vocabolari hanno lavorato con le norme in maniera abbastanza soggettiva, ma le forme delle parole spesso coincidono. In alcuni casi si differenziano per delle note che non sono presenti in tutti i vocabolari: non se ne comprende il motivo (se queste forme siano considerate autonome o se non vogliono menzionarne le connotazioni).

I vocabolari costituiscono una ricca fonte, ma non rappresentano la prospettiva più pratica al fine di registrare la frequenza delle forme comunemente utilizzate per offrire esempi “di vita”.

Per questo motivo servono delle informazioni dal corpus *La Repubblica* che contribuiscano a completare l’analisi e ad arricchirla di numeri concreti, utili per il confronto con le *Raccomandazioni* di Sabatini. Anche uno strumento di ricerca così moderno dimostra certe specificità che impediscono di condurre una ricerca più completa: le parole più problematiche sono quelle che cominciano per vocale perché risulta difficile distinguerne il genere. Hanno dovuto venir tolte dall’analisi per non falsare i dati. Nonostante questo piccolo svantaggio, otteniamo degli esempi interessanti che contestualizzano le parole e le presentano in un’ottica più pratica.

Grazie all’uso di mezzi d’analisi affidabili otteniamo dati che possano venir confrontati tra di loro per giungere a certe correlazioni. Tuttavia l’analisi non porta a conclusioni rilevanti. Questa scoperta si attribuisce alla scelta dell’ultimo capitolo. Esso è dedicato agli aspetti extralinguistici che presentano la situazione in un’ottica diversa e offrono i percorsi per una possibile soluzione. L’oggetto di questa parte non è più costituito dai soli nomi di agente ma da tutta la lingua, vista dalla prospettiva delle norme grammaticali ma anche del pensiero socio-culturale.

Adeguata attenzione viene prestata alle discipline collaterali della linguistica (psico- e socio- linguistica) ma anche agli avvenimenti sociali. Tutta la problematica è vista in modo più complessivo e vengono citate le idee provenienti da vari autori europei per dimostrarne l’ampiezza e l’attualità: ogni paese di un determinato livello culturale discute su come possa essere identificata una donna in relazione alla professione svolta, per renderla un membro rispettabile della società.

Questo capitolo presenta la lingua nelle varie fasi e situazioni: la sua formazione, la sua evoluzione (che influenza vari aspetti dell’accettazione di alcuni neologismi; ma

anche il fatto che la lingua venga utilizzata come mezzo per comunicare e per diffondere le informazioni. Questa sua potenzialità può essere realizzata per scopi pregevoli ma anche facilmente sfruttata. Gli esempi più adatti sono: la politica, e i mass media, ma anche la scuola e l'istruzione. Quest'ultima rappresenta una potenziale soluzione intrinseca della situazione.

Se il problema della lingua poco tollerante e sessista riflette la mentalità della nazione, bisognerebbe educare i parlanti più rispettosi affinché la coltivino e la diffondano nelle generazioni future.

Resumé

Tato práce se věnuje fenoménu činitelských jmen označujících profese, povolání či tituly v italštině z různých perspektiv: zmiňuje jeho relativně krátkou historii, poukazuje na významné dílo Almy Sabatini z roku 1986 obsahující doporučení pro vhodnější a neutrálnější vyjadřování, které dokázalo přimět italské mluvčí o celé situaci přemýšlet a stalo se pro tuto práci jakýmsi výchozím bodem. Proto mu byla věnována patřičná pozornost, byly vysvětleny a okomentovány jeho stěžejní myšlenky.

Nicméně cílem práce nebylo zmapovat situaci v 90. letech, ale pokusit se najít nejběžnější formy feminin v dnešní době a alespoň částečně je konfrontovat se zmíněným dílem.

Vycházeli jsme z tohoto díla, ale také z italských gramatik a odborných publikací, abychom získali dostatečný materiál pro analýzu. Ta se zaměřila na problematické případy feminin, zkoumala možné tvary, jejich případné konotace a poukázala na souvztažnosti mezi normami a územ. Hlavní prostředky pro tuto rešerši představuje pět moderních italských výkladových slovníků (vydané mezi lety 1998-2007), které nabídly pohled na různé formy zejména z teoretického hlediska. Bylo zajímavé sledovat, že každý autor naložil s normou do značné míry subjektivně. Formy feminin se přitom výrazně nelišily, ale poznámky odkazující na různé jiné konotace ano.

Celou rešerši jsme doplnili o poznatky z italského korpusu *La Repubblica*, který sloužil jako ukázka skutečného úzu a nabídl rovněž konkrétní informace ohledně jejich frekvence výskytu, které byly využity v konfrontaci s doporučeními Almy Sabatini.

Ani takto podrobná rešerše ovšem nevedla k relevantním závěrům a proto se práce v závěrečné kapitole věnuje celé problematice ze společensko-kulturního hlediska a snaží se nalézt cesty k jejímu možnému řešení. Studuje jazyk obecně a zkoumá, jak se utváří, vyvíjí, ale také jak lze skrze něj využít příležitosti k šíření informací (ať už jakýmkoliv způsobem a prostředky). V neposlední řadě se obrací směrem k budoucím dnům a pokouší se nastínit částečná řešení v oblasti výchovy a vzdělání. Mnozí odborníci se shodli, že právě v ní je třeba hledat největší potenciál k vytvoření tolerantnějšího jazyka.

Masculine and feminine gender in Italian: not only the grammatical category

This work focuses on the phenomenon of *nomi di azione* which indicate professions, occupations or titles in Italian from different perspectives: mentions its relatively short history, points to the important work of Alma Sabatini in 1986 with recommendations for more appropriate and neutral expression, which has managed to get an Italian spokesman to think of the situation and became kind of a starting point for this work. Therefore we have given him proper attention and explained and commented his main ideas.

However, our goal is not to map the situation in 1990s but try to find the most common forms of feminines today and at least partially confront them with Sabatini's work.

We have proceeded from that work and also from Italian grammar books and professional publications to obtain sufficient material for detailed analysis. The analysis focused on some problematic cases of feminines, examined their possible forms and connotations and referred to the correlation between standards and usage.

The main sources for this research were five modern Italian expository dictionaries (published between 1998-2007), which offered us a view on different forms, mainly from a theoretical point of view. It was interesting to watch how each author took the norm quite subjectively.

Although the feminine forms did not differ significantly, the notes referring to various other connotations did.

We supplemented the entire research with findings from the Italian corpus *La Repubblica*, which was used as an example of real usage and also offered specific information about the frequency of their occurrence, which were used in the confrontation with the recommendations of Alma Sabatini.

However, even such detailed research did not lead to relevant conclusions and therefore the work in its final chapter deals with the whole issue from the socio-cultural point of view and tries to find ways to its resolving.

The research studies the language in general and examines how it has been forming and developing and also how it is possible to disseminate information through it (in any manner and by any means).

Finally, the work turns toward the future days and attempts to outline partial solutions in the area of education and training. Many experts have agreed on the fact that the greatest potential to form a tolerate language can be found in this area.

7. Literatura a prameny

BOLINGER, D. Jazyk jako nabitá zbraň. Přeložil Petr Zima. Praha, 2008. ISBN 978-80-254-0313-6

CORTELAZZO, M. A. Italiano d'oggi, Padova: casa editrice Esedra, 2000, ISBN 88-86413-58-0

DARDANO, M., TRIFONE, P. Grammatica italiana con nozioni di linguistica. Bologna: Zanichelli, 1989

DE MAURO, T. (a cura di). GRADIT. Grande dizionario italiano dell'uso. Torino: UTET, 1999

DEVOTINO. DEVOTO G., OLI G. Il Devotino. Milano: Le Monnier, 2007 (CD rom)

ERCOLINI, M. P. Lingua sessista?. Dol's, 2011. In:
http://www.dols.net/magazines_news.php?id_micro=25&id_news=1878

FISCHER, R. Učíme děti myslet a učit se. Přeložil Karel Balcar. Nakladatelství Praha, 2004, ISBN 80-7178-966-6

Garzanti. Autore non specificato. Garzanti linguistica, 2005 (CD rom 2006)

GNERRE, M. La differenza é morta. Italiano e oltre II, 1987

HAGÈGE, C. Člověk a řeč. Přeložila Milada Hanáková. Praha: Karolinum, 1998, ISBN 80-7184-331-8

HAMPLOVÁ, S. Nástin vývoje italského jazyka. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0396-9

HAMPLOVÁ, S. Mluvnice italštiny. Praha: Leda, 2004. ISBN 80-7335-041-6

HELUS, Z. Dítě v osobnostním pojetí. Praha: Portál, 2009, ISBN 978-80-7367-628-5

HOLT, J. Jak se děti učí. Přeložil Kostih, S., Tůma, J. Praha: Agentura Strom, 1995. ISBN 80-901662-7-X

Korpus italštiny La Repubblica

KOŘENSKÝ, J. Proměny myšlení o řeči. Praha: Filozofická fakulta UK, 1998. ISBN 80-85599-38-8

LEPSCHY, G. Lingua e sessismo. 1989. In:

http://w3.uniroma1.it/studieuropei/programmi/programmi2011/lingua-e-sessismo_Lepschy.pdf

LEPSCHY, G., LEPSCHY, A. L., SANSON H. Lingua italiana e femminile, 2001, in: Quaderns d'Italià 6, 2001,

<http://www.raco.cat/index.php/QuadernsItalia/article/viewFile/26235/26069>.

RASTELLI, A. Dopo la cancelliera Merkel vogliamo anche ministra e ingegnera?, Corriere della Sera.it, 14.6. 2011. <http://27esimaora.corriere.it/articolo/dopo-la-cancelliera-merkelvolete-anche-ministra-e-ingegnera/>

SABATINI, A. Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana. In:

http://www.innovazionepa.gov.it/media/277361/linguaggio_non_sessista.pdf

SABATINI, F. La comunicazione e gli usi della lingua. Torino: Loescher, 1990

SABATINI, F., COLETTI, V. Sabatini – Coletti, Milano: Rizzoli, 2006

SAPEGNO, M. S. (a cura di). Che genere di lingua?, Roma: Carocci, 2010

ŠTICHAUER, P. Tvoření slov v současné italštině. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1347-5

VALENTINI, A. Il sesso delle parole. Italiano e oltre II, 1987

Zingarelli. Bologna: Zanichelli editore, 1997 (CD 1998)